Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس یې پل په مړو ایرو نشته عالمه
آواره شیدا د خټې دو نهي ملنګ وٌ

آواره شیدا

د کاظم خان شیدا پېژندو او کوړنۍ نوې څېړنه

لیکوال

حبیب الله رفیع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم : آواره شیدا

لیکوال : حبیب الله رفیع

خطاط : شهزاده هروي

خپرونکی: د امان کتاب خپرولو مؤسسه

دخپرېدو کال: ۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

تړون

+++++++++

دا ړوا ښاد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دې رسالې د را منځ ته کېدو

سبب شول.

ح - رفیع

فهرست

سرلیک — مخ

سریزه .... الف

لومړی څپرکی:

روایتونه او اټکلونه ۱

دوهم څپرکی:

شکونه او ټکونه ۷

دریم څپرکی:

سندونه اولاسوندونه ۲۴

څلورم څپرکی:

ترلاسه شوې نتیجه ۸۰

سریزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستړیو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر ؤ، د نازکخیالۍ او موشګافۍ له پلوه یې هنر بې سیاله او بې مثاله ؤ او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خو لکه څرنګه یې چې شعر او فن ځلاند او معروف دی همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده يې په غربت، بېکسۍ او بې وطنۍ کښې تېره کړې ده؛ دی له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لیرې و، په گمنامۍ او گوښه گیرۍ کښې یې ژوند کاوه، نه بل چا د ده د ژوند پېښې لیکلې او نه دده له دې چار سره مینه وه.

دا پېښه یوازې دده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلکې د پښتو د زیاتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لوبه یوازې له پښتو ادیبانو سره نه ده شوې بلکې د نړیوال (جهاني) ادب زیات شاعران او لیکوال د فن له نظره مشهور او معروف دي خو د ژوند پېښو له خوا نو موړکي او گمنام.

کله چې پښتو لیکونکي او ادب څېړونکي د شیدا ژوند ته متوجه شول دده پر مړینه تر یوې پېړۍ زیات وخت اوښتی و، د ژوندڅېره یې نوره هم تته شوې وه، د پېژندگلوۍ په پلونو یې د زمانې بادونو نورې دوړې هم وروړې او دده یادونه یې گرجن کړې وه.

بیا هم پښتو لیکونکو په یوه خوله ولیکل چې شیدا د افضل خان زوی، د اشرف خان لمسی او د خان خوشحال خان ختک کړوسی دی. پوره یوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندگلوي را روانه وه، دقیق څېړونکي او عمیق پښتو لیکونکي یې سنده

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چي په ۱۹۷۴ع کال د پښتونوماند محقق او روا ښاد دوست محمد خان کامل مومند د افضل خان ختک مشهور کتاب « تاریخ مرصع » خپراوهٔ هلته يې د کاظم خان هیڅ څخبه نښانه ونهٔ موندهٔ، شکونه ورته پیدا شول او پوښتنې يې په ذهن کښې وګرځېدې ، په دې بې سنده روایت يې شک وکړ او دا يې په پټو سترګو تائید نهٔ کړهٔ چې کاظم خان د خوشحال خان ختک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې يې طرح کړې او موضوع يې بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو په موضوع تاوده بحثونه وشول خو موضوع لاينحله پاتې شوه او داسې سندونه رامنځ ته نهٔ شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملاتړ وکړي او دا ثابته کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان ختک کړوسی دی.

زهٔ هم د پښتو دیوهٔ طالب العلم په حیث موضوع ورجلب کړم او سره له دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم، خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د تسکین او د ځان بوختولو لهٔ پاره په دې برخه کښې د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غواړم چې په دې لیکنه کښې د خپلې څېړنې او ګروهېرنې نچوړ وړاندې کړم ؛ زهٔ به هڅه کوم چې دا موضوع په داسې سندونو متکي کړم چې یو اړخیزه نشي او دا ثابته کړی چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

لهٔ لوی خدای نه پهٔ دې لاره کښې توفیق غواړم او د ځان لهٔ حاله سره ور د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پهٔ مینه
حبیب الله رفیع
پېښور ، کوز تا کال
۲۱ / ۱۰ / ۱۹۸۷ ع
۲۹ / ۷ / ۱۳٦٦ هش
۲۹ / ۲ / ۱۴۰۸ هق

لومړی څپرکی

روایتونه او اټکلونه

اوس يې پل په مړو ايرو نښته عالمه
آواره شيدا د څهٔ دونهې ملنګ وُ

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شيدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان خټک کړوسی ګڼي: د رپټي حيات خان «حيات افغانی»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشيد جهان» او د انګريزي ختيځپوهانو راورټي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کليد افغاني» انګليسي ژباړه دي (۱) خو دوی يوهٔ هم د خپلې دې خبرې لهٔ پاره ترځان وړاندې سند نهٔ دی ښودلی او بې ښنسته ودانې يې کړې ده.

کله چې نيمه پېړۍ (صدۍ) پخوا پهٔ افغانستان کښې پهٔ

پښتو ادب څېړنې پيل شوې، افغاني څېړونکو او پوهانو هم همدا روايات را نقل کړل . اروا ښاد علامه عبدالحی حبيبي په « پښتانه شعراء » (۲) ، پوهاند صديق الله رښتين « د پښتو ادب په تاريخ » (۳) او عبدالرؤف بېنوا « د کاظم شيدا په ديوان » (۴) کښې دا خبرې راغبرګې کړې .

په صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه ، د روند محقق همېش خليل په « ديوان کاظم خان شيدا » (۵) ، ډاکټر انوار الحق په « ديوان کاظم خان شيدا » (۶) او ښاغلو رضا همداني او فارغ بخاری په « تاريخ ادبيات سرحد » (۷) او نورو ليکوالو هم په خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت و پاله .

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د « تاريخ مرصع » په سريزه کښې ددې روايت په برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بيا هم بې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره و پالله او بې له دې چې کوم شک وښيي شيدا يې د خوشال خان ختک کړوسی و باله . په دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر څېړېدو وروسته يو په کابل او بل په پېښور کښې خپور شوی دی ؛ « فرهنګ زبان و ادبيات پښتو » د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثر چي د پښتنو شاعرانو لنډ خو مطلبي ژوند ليک دی

په همدې روايت ولاړ دی (۹) او « روهي ادب » د پروفيسر

محمد نواز طائر تأليف چي د پښتو ادب په نوي طرز کښې

تاريخ دی، دا تاريخ هم همدا روايت را اخلي (۱۰) .

پوهاند عبدالشکور رشاد يوازينی سړی دی چي د

اووابناد استاد کامل شکونه او پوښتنې ياد وي او په

خپله کومه پرېکړه نهٔ کوي (۱۱) .

د روايا تو لنډيز :

د شيدا ژوند خېړونکو په ياد و شو و آثارو کښې

ددهٔ د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شيدا د پښتو د مشهور ليکوال افضل خان

خټک زوی، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی

او د پښتو ادب د نوميالي پلار خوشال خان خټک کړوسی دی

د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو ترمنځ زيږېدلی دی .

څهٔ وخت چي ددهٔ پلار وفات شو نو ددهٔ مشر ورور

اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار

د قيام او استحکام له پاره يې چي خپلو ورونو او نورو خپلوانو

ته کوم ناشوني حالات پيدا کړل کاظم خان شيدا په هغې

خوښ نهٔ ؤ ان چي احتجاجاً د خپلې برخې جايداد نه هم تېر

شو ؛ پر اسدالله خان تر ټولو ورونو نه کاظم خان زيات

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګران وُ ، ددهٔ په بدګمانۍ چې پوه شو نو ددهٔ لهٔ زړهٔ نه يې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دهٔ ته يې نوره ځمکه هم ورو بخښله او د ترهٔ لور يې هم ورته په نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال خان د ځامنو او لمسيو زبون حال د خپل پلار لهٔ لاسه ليدلی وُ نو ځکه د اسدالله خان لهٔ خوا مراعات او بخښش د هغهٔ شکونه نور هم زيات کړل .... کاظم خان شيدا خپل کور کلی پرېښود ، لهٔ خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه وُ .

شيدا لومړی کشمير ته ولاړ ، هلته يې زده کړې وکړې او کله يې چې څهٔ زده کړل سرهند شريف ته ولاړ او په پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فيض الله خان پښتون رياست وُ او نور ډېر پښتانهٔ هم دلته ودان وو ؛ نواب دی د مياشتې په زر روپۍ په ملازمت کښې واخيست .

ددهٔ ورور اسدالله خان بيا هم ددهٔ د راوستلو کوښښ وکړ ، دوستان به يې پسې ليږل راليږل خو دهٔ د هغو نهٔ منل . څهٔ موده پس اتفاقاً شيدالهٔ خپلو هندي ملګرو سره د سيل لهٔ پاره تر حسن ابدال راغلی وُ او چې خپلوان يې پرې خبر شول پسې ورغلل خو چې

هـر څو منتونه يې ورته وکړل شيدا سرای ته راغی .

کاظم خان شيدا په سرهند شريف کښې د نقشبندي طريقې د پير غلام معصوم مريد ؤ . ده په ۱۱۸۱ هق کال د محمدي صاحبزاده په غوښتنه خپل ديوان ترتيب او د خپل ورور په وساطت يې محمدي صاحبزاده ته وړاندې کړ .

د کاظم خان شيدا د وفات تاريخ د يوې قلمي نسخې په حاشيه د يوه نا معلوم شاعر له خوا د " دل نظير " له جملې څخه راايستل شوی چې ۱۱۹۴ هق کال دی . وايي چې دی په رامپور کښې مړ شو خولږه موده پس يې خپل خپلوان ولاړل او د ده نعش يې سرای ته راووړ (۲).

پايليکونه (حواشي):

(۱) اروا ښاد استاد کامل مومند ، د تاريخ مرصع سريزه ۴۰ مخ ، ۱۹۷۴ع ، يونيورسټی بک ايجنسي ، پېښور .
ګلشن روه ، د پوهاند عبدالشکور رشاد سريزه ، ۷۲ مخ ، ۱۳۵۶ هش = ۱۹۷۷ع کال ، د پښتو د پياوړتيا او پرمختيا آمريت ، کابل .

(۲) اروا ښاد پوهاند عبدالحی حبيبي ، " پښتانه شعراء " لومړی ټوک ، ۲۵۹ مخ ، ۱۳۲۰ هـ ش = ۱۹۴۱ع کال ، پښتو ټولنه کابل .

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین، «د پښتو د اب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹۶۵ ع کال، ادارهٔ اشاعت سرحد، پېښور.

(٦) «دیوان کاظم خان شیدا - معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همداني - فارغ بخاري، «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، لهٔ ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هېوادمل، «فرهنګ زبان و ادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲٦۱ مخ، ۱۳۵٦ هـ ش / ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکیډمي، پېښور.

(۱۱) ګلشن روه، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات لهٔ یا دو شوو کتابونو نه پهٔ ګډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تهکونه

بې سوختنه یې مردن دی لکه شمع
د شیدا طور یوڅهٔ مشکل پسند دی

کله چې اروابناد استاد کامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتیا وروسته پهٔ ۱۹۷۴ع کال کښې پهٔ دې کتاب سریزه لیکله نو څرګنده چې دکتاب پهٔ متن کښې یې دافضل خان خټک پهٔ زامنو کښې د کاظم نوم نهٔ وُلیدلی او هم د کاظم خان شیدا پهٔ دیوان کښې د پلار پهٔ مرینه دوې قطعې راغلې وې چې باید دافضل خان د مرګ نېټې ترې راوتلې وای، لهٔ دې کبله چې دهٔ هېڅ داسې باورې شهادت ونهٔ موند چې کاظم خان شیدا

دي د افضل خان زوی وی نوځکه یې د اقطعي هم د افضل خان د مړینې و نهٔ بللې او خپل شکونه او پوښتنې یې په لاندې ډول یاد کړل:

۱- پهٔ تاریخ مرصع کښې ز موږ د مؤرخ افضل خان د زامنو پهٔ نامو کښې چې یې یاد کړي دي د محمد کاظم، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نهٔ ده راغلې.

۲- د کاظم خان شیدا پهٔ کمو تاریخي قطعو کښې یوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور پهٔ مړینې ده چې کال یې «آهاد قلوب غم» (۱۱۸۹) ښیلی شوی دی، پهٔ مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم پهٔ طور د خپل ورور اخیستلی دی، لهٔ دغو درې واړو نامو یوه هم پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو پهٔ نامو کښې تر نظره نهٔ راځي.

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو کهٔ افضل خان پهٔ ۱۰۷۵-۷٦ هـ ق کال کښې زېږېدلی وهٔ نو پهٔ شوال ۱۱۳٦ هـ ق(*) کښې چې تر هغې مودې یې پهٔ تاریخ مرصع کښې حالات راوړی دی به د شپېتو پېنځوس کالو وهٔ نه خو ناممکنه او نه غیر اغلبه ده چې پهٔ ۱۱۳٦ هـ ق(*) کښې او ترې پس ته یې نور زامن لونه هم شوي وي،

(*) پهٔ اصل کښې سهواً ۱۰۳٦ چاپ شوی دی.

یا داچې په شوال ۱۱۳۶ هـ ق* کښې یې ځینې زامن دومره واړه وو چې د هغو د ذکر موقع تر نه غله وخته دواقعاتو په بیان کښې را نغله .

۳- شیر محمد خان گنډه پور په تاریخ خورشید جهان کښې وایي : " اشرف خان هم در آن قید خانه خود کشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئیس شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده نمیتوانست درین حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد و بعد ازو بهرام خان نیز مرد و محمد افضل خان شصت ویک سال حکمرانی بالا ستقلال نموده انتقال کرد ؟ " (د کامل صاحب له نظره دا بیان له واقعیت سره سم نه دی او د بنیتیا هم لومړی خوشال خان په ۱۱۰۰ هـ ق کال ، بیا اشرف خان په ۱۱۰۶ هـ ق کال او بیا بهرام خان په ۱۱۲۴ هـ ق کال مړه شوي دي .)

۴- د تاریخ خورشید جهان مولف لیکي چې د بهرام خان د مړینې نه پس افضل خان په استقلال یو شپېته کاله حکمرانی وکړه ..... بهرام خان د تاریخ مرصع له رویه په ۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نو حاصل یې دا شو چې افضل خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....
نو که کاظم خان د افضل خان زوی وه او دی او

کاظم خان شیدا هم پوکس وی نو یاخو په یاده شوې قطعه کښې څه نقص یا غلطي ده یا د تاریخ خورشید جهان په بیان کښې....

کامل صاحب لیکي: چې خورشید جهان بیا د ډېرې پېښې یادوې د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې یادوي او اسدالله خان په دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل خان داوخت مړ و که ژوندی؟ که ژوندی و نو څه یې کول؟ او د دغه ټولو واقعاتو په دوران کښې په هکله یې د دغو تاریخونو د لیکونکیو د خاموشۍ څه وجه ده؟ ناممکنه خو نه ده چې څه داسې اوږده رنځورتیا ورپېښه شوې وي لکه فالج چې په ژوند یې له کاره ویستلی وي خو یا د شوی تاریخ نویسان دانه وایي بلکې داچې د بحث د لاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس شوي وو، نو که داصحیح وي او افضل خان په ۱۱۸۳ هق کال وفات شوی وي نو په حسن ابدال کښې به په ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ هق (*) د هغه د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او په شهادت د سېدلو سوال هډو نه پیدا وېږي .....

یا د شوی تاریخونه د ډېرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم سند نه ښيي نو ځکه یې کامل صاحب د ډېر تاریخي تناقضات را سپړلي او په همدې بنا یې په دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع په چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲-۱۰۷۷ چاپ شوي دي.

لهٔ پوره تنې انتقاده او د شکونو لهٔ اظهاره دا مطلب نهٔ دی چې کنه موثق یم چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی نهٔ ؤ او یوې نوې نتیجې ته د توپ وهلو یا د جدیدې نظریې پیش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې کهٔ هر څو د خوشال بابا لهٔ کهالهٔ هم او د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسیو معاصر هم وهٔ د یا د شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا پهٔ وثوق نهٔ شو ویلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او پهٔ دیوان کښې یې د پلار پهٔ مرګ لیکلې شوې درج تاریخي قطعه د هغهٔ افضل خان پهٔ مړینې ده (۱).

د پوهاند رښتین ځوابونه:

د تاریخ مرصع تر خپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صدیق الله رښتین پهٔ دې اثر یوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وږې مجلې نشر کړه، د دې مقالې لهٔ ټول متن سره زموږ کار نشته خود کاظم خان شیدا د بحث پهٔ برخه کښې د کامل صاحب پهٔ ځواب کښې لیکي:

بنا غلي کامل د سریزې پهٔ (۳۴-۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) پهٔ حقیقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاریخ مرصع د سریزې لهٔ ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې راغلی دی.

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر

څه لیکلي دي خو دخبرو په منځ کښې ورته دا سودا پیدا

شوې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی او که نه ؟

دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي :

١- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان په زامنو کښې

د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نه دی راغلی .

٢- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله

او الله نور د مرګ نېټه ١١٨٩ ښودلې ده .

٣- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د

خپل ورور په طور راوړی دی چې له دغو دریو وارو څخه

دیوه نوم هم دافضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع

کښې نه دی راغلی .

زما په خیال د بنا غلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې

بې ځایه دي .....

په دې باره کښې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی هیڅ

سودا نه ده پکار ، ټول ختیځ پوهان تکه راوړتې ، هیوز .

او نور دغه شان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني ؛

په تاریخ مرصع کښې د ١١٣٦ هـ ق پورې واقعات راغلي دي

او کاظم شیدا لکه چې د سوا خوشحال خټکنهږي د تاریخ

مرصع د لیکلو په وخت (١١٣٦ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم و او

یالانژوندین هډلی .

افضل خان د واقعاتو په منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یادوي لکه چې وایي: «فرزندي سعید خان فوجدار دلاچي وو» (۴۱۳ مخ). دهٔ یوازې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید، محمد علي، محمد حسن، اسدالله، محمد اشرف، سیف الله نومونه یاد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د وړوکوالي یاد نهٔ ضرورت لهٔ کبله نهٔ دي ذکر کړي هر څهٔ د فتح او الله نور د وړو ولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا وروڼه نهٔ دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوی یا اشنایئ په وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د خټک ولی او د افضل خان د زوی ولی د پاره دد دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دی څو ځایه یې خپل خاندان، سرای او افضل آباد پهٔ ډېره مینه یاد کړي دي... نو څوک چې سرای او افضل اباد پهٔ دومره مینه یادوی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شیدا وي .

البته بنا علي کامل ته چې د شیدا پهٔ دې قطعه کښې سودا پېدا شوې ده :

چې والد(*) ې ارتحال وکړ ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دا رنګ د رحلت ووې خرد و ما ته د امیاشت دشعبان وه

(*) پهٔ مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو ددغې قطعې په باور
د افضل خان د مرګ نېټه ۱۱۸۳ھ ق ښودلې ده نو ښاغلي
کامل ته هم په دې وجه سودا پرېوتې ده چې که د افضل
خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) و بلل شي نو بیا دده عمر
(۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال به سم نه وي مونږ
هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوخو
له نورې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه د افضل
خان د مرګ سنه نه ده بلکې دده د کوږې یا په بله ژبه
د شیدا د مور د مړینې سنه ده .

د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او یو سیلاب
کمه ده ، باید داسې ولوستل شي : (چې والدې مې ارتحال وکړ)
په دې صورت کښې شعري کسر له منځه ځي او لس سیلا به
پوره کیږي . ددې توجیه په مرسته ښاغلي کامل هم د سریزې
په ۳۹ مخ کښې وایي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په
دوو نسخو کښې داسې ده:« غم به تر عمره د والدې کړم» له دې
نه څرګنده شوه چې دغه دواړه ځلوریزې یې د والدې دی . له
حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مرګ په وخت
په سرای کښې و او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده .

ښاغلي تقویم الحق کاکاخېل د افضل خان مرګ په (۱۱۵۳ھ)
کښې ښودلی دی . ښایي چې دده د افضل خان د نوابۍ دوره چې

(۱۱٦ کاله) وه د اشرف خان د بند له وخت نه (۱۰۹۲ﻫ) حساب کړي وي نو په دې صورت کښې دغه پوره ته سنه یې د مرګ نېټه ګڼل کېدای شي . مګر د تاریخ مرصع له حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰ﻫ) پورې لا د نوابۍ په څوکۍ نه وُ ناست او دغه اته کاله یې تول له بهرام سره په جنګ جګړو تېر شوي دي . بنا یې چې دهٔ د (۱۱۰۰ﻫ) په شاوخوا کښې یا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نیولای وي او (۱۱٦) کاله یې ریاست کړی وي . نو په دې حساب د دهٔ د مړینې تاریخ د (۱۱٦ﻫ) په شا او خوا کښې اټکل کېدای شي (۲) .

د کامل صاحب تکراري دریځ :

کله چې د پوهاند رښتین ځوابیه کامل صاحب ته ورسېدٔ نو هغهٔ یو ځل بیا د یوهٔ پیاوړي وکیل (ایډوکیټ) په توګه د خپل دریځ دفاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او ولیکي :

« له ډېرې مودې راهیسې د نزې دور په پښتنو لیکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان ختک زوی دی . هرکله چې د کاظم خان ختک په دیوان کښې یوه قطعه ده چې دیوان ـ جوړوونکو یې د شاعر د پلار د مرګ تاریخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳ھ) ښیلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو.) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان تر سنه ۱۱۸۳ھ ژوند نهایي غیر اغلب او له دې کبله د کاظم خان شیدا که هر څو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع دمؤلف افضل خان ژوی ګڼل غیر محفوظ دي . علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې موږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری دزوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی .

ښاغلی پوهاند رښتین په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳ھ ډیر اګاهو حق رسیدلی وه ، دغه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې ګڼلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی لکه د لیوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې ګڼې .....

د ښاغلي پوهاند رښتین د استدلال نخښنه دا الیدل شي چې که هر څو افضل خان له کال ۱۱۸۳ھ اګاهو هم وفات شوی وه خو هر کله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې دا چېرې

نشته چې پلار یې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وه ، نو دکاظم خان شیدا د دیوان له داخلي شهادت نه موږ د دې خبرې رد نه لرو چې هغه د افضل خان زوی وه ....

د بحث لندولو له پاره به زه یو د رنګ لره ومم چې مصرعه هم هغه ډول په کار ده چې څرنګ یې ښاغلی پوهاند رښتین غوره کښې : "چې والد یې ارتحال وکړ" نو د دې خبرې به زیاته نه زیاته نتیجه داوي چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه اګاهو مړ دی (له) موږ سره به د کاظم خان شیدا د دیوان د داخلي شهادت په بنا د دغې خبرې رد نه وي چې کاظم خان شیدا د افضل خان د تاریخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت یار به په هغه چا وي چې د یوې خبرې دعوی کوي، که موږ د کاظم خان شیدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو د دعوې رد نه لرو نو په دا دعوی نه ثابتیږي .

سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څه دی ؟

ښاغلی پوهاند رښتین د خپل موقف په تایید کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

"۱" د شیدا هغه شعرونه چې ترې د ده خټک کېدل ، سرای او د خوشال بابا له کهاله سره تعلق او مینه .

"۲" ټول ختیځ پوهان تکه راوړي ، هیوز دغه شان درست

افغاني ليکوال د غه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو په منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه ياد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د ورکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکر کړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه ' بلکې د اشنايي په وجه ياد شوي دي .

تر څو چې د وروستي خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبرې منلې چې کاظم خان شيدا ختک او املاً د سرای او سپدونکی وُ بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه وُ .... خو دغه ګردې خبرې .... دهغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره ددې چې بايد ورته په دروند نظر وکتل شيږ له انتقاده پورته نهٔ دي . وروستی له دې چې زهٔ په دغه لړ کښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سختو غلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن دهيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو ځنې ياد کړی دی او داور تې هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې دغه شهادت معتبر نهٔ دی

ګڼلی نو د خپل موقف د پاره مې په سرېزه کښې ښه په تفصيل دلايل ورکړي دي ، دلته به په لنډه دومره ووايم چې راوړتي ، پلاوړن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حيات خان کهتړ هم ديوې زمانې خلک وو ، د شېر محمد خان او محمد حيات خان کتابونه له تاريخي حيثيته ډېر کم پايه کتابونه دي ..... راوړتي په پښتو مينانو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت له رويه ډېر اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کليد افغاني په انګريزي ترجمه د پلاوړن حواشي هم د هغه په علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حيات خان کهتړ او که د راوړتي او پلاوړن وينا وې د يوې داسې خبرې په هکله چې د هغوي له زمانې نه ډېره آګاهي وي ځان له سند نشي کېدلی ، بيا يوه هم د خپل بيان د پاره نه د دستاويزی نه د زباني سند يا شهادت چېرې حواله ورکړې ده .... اوس بايد چې د يا دو شوو ختيځ پوهانو د ځينې سختو غلطيو چې ځه خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بيا ارواښاد کامل د ځينې ختيځ پوهانو جانبې غلطۍ په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتين دا خبره چې افضل خان د واقعاتو په منځ کښې سرېپ د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخيستي دي او د کاظم خان شيدا او عابد خان نامې يې دهغو دکوچنيوالي يا د

ضرورت د نشتوالي لهٔ رویه چیرې نهٔ دي اخیستلې او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نهٔ دي دوستان یې دي او دې د پاره یې ورته وروڼه ویلي دي . د ستا یلي پوهاند مطلب دا دی چې کاظم خان شیدا د افضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سرېږه پهٔ دې وجه چې د دیلو نوموړو چیرې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دي راغلي دانشور ویلي چې دوي د افضل خان زامن نهٔ دي . کهٔ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابدخان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی یې پهٔ باب څهٔ اختلاف نهٔ لري نو د دې پوښتنې چې پهٔ تاریخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پهٔ خپلو زامنو کښې نهٔ دي یاد کړي ، پهٔ ځواب کښې ویل کېدی شي چې لهٔ دې کبله چې ډېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بیان شوي دي د تعلق نهٔ لرلو پهٔ سبب یې د یادولو ضرورت نهٔ وُ خو هر کله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او یو فریق یې د اثبات پهٔ هکله شهادت وړاندې کوي چې یو خو شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره پهٔ تاریخ مرصع کښې چې مؤلف پهٔ کښې د خپلو کمو زامنو نامې یادوي نهٔ خو چیرته د کاظم خان شیدا او نه د هغو کسانو چې دی یې خپل وروڼه بولي نامې چیرې لیدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند رښتین کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به دا ویل بې ځایه نهٔ وي چې موږ ته د افضل

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي یوه یې د ماما لوړ چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد علي خان، دوي والده وه. دد غې بي بي د حق رسید و ذکر افضل خان د ۱۱۳۰ هـ ق د وا قعاتو په ضمن کښې کوي. تر دغه وخته او تر دې ځایه پورې د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل خان په کښې هر یو د زوی یا فرزند په طور یاد کړی دی، هغه نامې دا دي: محمد علي خان، محمد حسن خان، اسدالله خان محمد اشرف خان، سعید خان، سیف الله خان. د نورو چا نامه په دغه طور نه ده اخستلې شوی؛ کېدی شي چې افضل خان د هغه وخت نه پس بل ولادهٔ لا نور ودونه کړي وي او دا هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم لهٔ یوې بي بي شوي وي خو دد غې خبرو په هکله چې ممکن خو دي موږ لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو. د بناغلي پوهاند رښتین داوینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ لهٔ مخې کاظم خان شیدا ورونه یاد کړي دي، هرکله چې په واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او په متعلقه قطعه کښې داسې هیڅ توری یا توري نشته چې ورسره یې د دوستۍ، اشنائۍ نغوته کوي نو حقیقي معنیٰ پرې ایښې مجازي معنیٰ کول ځهٔ جواز نهٔ لري.

هرکله چې ماله دې خبرې د تاریخ مرصع په سرېزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت پې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستی یا غلطی کېدلو ثبوت نهٔ دی نو مالهٔ خپله اندہ بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو نکیو خصوصاً څېړونکیو خو ښنه ده چې (پهٔ) دغه بارهٔ کښې د راورټي وغیره پهٔ وینا قناعت کوي اوکهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل «۱۶۳۰ع» نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ «تذکرهٔ انتخاب یادگار» او «تذکرهٔ کاملان رامپور» څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا دافضل خان خټک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینې نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل او دیرې خو پهٔ پای کښې وائي:

پهٔ اخره یو ځل د بیا غلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما ددې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې موږ

په وثوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا دستایلي افضل خان زوی وه نو که موږ په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هېڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د ښاغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راوخېژي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل له پاره وګورئ: « تاریخ مرصع » د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸ - ۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین « تاریخ مرصع » (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ګڼه، ۵۴ - ۵۶ مخونه، ۱۳۵٦ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل له پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند « ۱٦٦۳ع » نوې اثر، ۱۴۷ - ۱٦٦، ۲۰۵ - ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم څپرکی

سندونه او لاسوندونه

د افغان له شعراء په شيدا باندې
د ادب په مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی، نامتو او ايماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای وبخښي، هغوی مخکښې له دې چې د دې کشالې په حل بريالی شي وفات شو. زه په داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاگانې استوم په دې څېړنه کښې هڅه کوم چې د باورې سندونو او لاسوندونو (دستاويزاتو) په رڼا کښې موضوع وسپړم او په دې باب غوړم قدم په قدم وړاندې ولاړ شم.

لومړی : د شیدا د دیوان لاسوندونه :

۱ـ کاظم خان شیدا ختک دی ، ختکموب یې د دیوان له سریزې څخه چې ددهٔ پهٔ خپل قلم ده او هم لهٔ متن څخه څرګندیږي.

شیدا د دیوان پهٔ سریزه کښې وایي : « راقم ددې صحیفې محمد کاظم ، شیدا تخلص ، ختک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب.»

او د دیوان پهٔ متن کښې داسې وائي :

کهٔ دې جام لکه حباب و نه نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا ختکه

+++

خشوع نشان دی د نېکبختیه
کهٔ دې روزي شي شیدا ختکه !

۲ـ شیدا د خان (خوشال خان ختک) د خاندان غړی دی او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي :

پهٔ دا هونره پښتنو کښې ... بیا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خو اشخاص دي ... چې پهٔ نزد د خرد خاص دي
چې خوشکوی و همه دان دي ... دېر زموږ د خاندان دي

. . . .

د پښتو شعر معلوم وُ ... پهٔ معنی کښې کالمعدوم وُ
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ ... مرتب یې لوی دیوان شهٔ

تصانیف یې فراوان شول　　مستعد درست افغان شول

سلاست د عبارات هم　　لطافت د اشارات هم

ډېر دقت د معاني هم　　بلکې خود همه داني هم

په کلام کښې یې ظاهره　　په اقلام کښې یې باهره

سلیقه یې کړه عیانه　　طریقه یې کړه بیانه

هر شاعر چې د افغان دی　　ریزه چین د خان دخوان دی

في المثل که بل مهتاب وي　　مستفید د دې آفتاب وی

چې په غورونو شي لار مافه　　قافله دروې تر قافه

چې وي پل په دریا باندې　　څوک به غم د شنا کاندې

له حسده که صاف زړه کړې　　په دا کار کښې انصاف وکړې

خان ممتاز د تمام روه دی　　بل استاد د دې گروه دی

په میدان د ممتازانو　　همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته ځان ته دار سپړي :

ما چې دا کلام ادا کړ　　نوی طرز مې را پیدا کړ

په پښتو کښې گویا خاص یم　　سزاوار د اختصاص یم

چې په لاس د خان قلم ؤ　　قلمرو یې دا عالم ؤ

هغه وخت که دا سواد وی　　په کاغذ بویه چې صاد وی

او بیا وایي :

شیدا خان به دې کا میر د شاعرانو

که مزار و ته یې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد لهٔ امله خپل کلام تر تولو

لوړ ګڼي خو یوازې خان ځکه تر ځان لوړ بولي چې د ادب

مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان لهٔ شعراء په شیدا باندې

د ادب په مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سهدونکی ؤ او په خپله ویناکښې

د سرای یادونه ډېره- ډېره کوی. لومړی سرای هلته یادوي

چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

"سرای" مطلع د دې آفتاب دی — په عالم یې هرځای تاب دی

پکښې هسې شان نکات دي — چې نازک لکه ذرات دي

په رنګین خیال رنګین دي — سر تر پایه ګلزمین دي

دا قطعه ده ګل افشانه — رنګینه تر بدخشانه

کهٔ انصاف کړې قابل خېز دی — دا بهار عنادل خېز دی

هم یې ښه آب وهوا شته — بلبلان یې خوشنوا شته

هر بلبل یې خوش آهنګ دی — د خیال ګل یې رنګارنګ دی

کهٔ یې بحر یا یې بر دی — کهٔ یې سمه یا یې غر دی

کهٔ یې باغ یا یې صحرا ده — کهٔ یې خار یا یې خارا ده

کهٔ یې ګرګ یا یې آهو دی — کهٔ یې بوم یا یې تیهو دی

کهٔ یې وز یا یې پلنګ دی — ګریوه، یا یې ګړنګ دی

کهٔ یې میږدی یا یې ښکار دی — کهٔ یې سنیږ یا یې پیکار دی

هر نفس زما په یاد دي — دم په دم زما اوراد دي
دا کلام د دانشمند دی — که یې واوري دلپسند دی
د وطن مینه ای ځانه — را پیدا ده له ایمانه
په حرمت د پاک احمد وه — صلوات باندې سرمدوه
هم په آل، هم په اصحابې — په پیرو د پاک جناب یې
نه یوځل په څو کرته — بلکې زر زره مرته
څو ګردان وي دا سپهر — درخشان وي ماه ومهر
څو چمن د بهاران وي — انجمن د ښه یاران وی
څو باده جام د ساقي وي — څو نشه، خمار باقي وي
څو خیام وي د سدروې — په قیام وي د باغ سروې
څو فقره د دې سپنج وي — څو نکته او نکته سنج وي
تر هغه دې "سرای" ودان وي — هم دې جوړ دا خاندان وي
ښې خبرې بیا موزونې — پکښې اوسه روز افزونې
ګلستان یې خرم اوسه — بلبلان یې بې غم اوسه

پرې ګوزر د خزان مه شه!
عندلیب یې نالان مه شه!

د هند په پردیسې کښې یې د سرای یاران په زړه او ...
او د خپلو اشعارو د سوغات ورلېږلو هیله لري:

شیدا واسې ... شعر له هنده
ستا د رای سر... استا د سرای یاران دي

باں ځای ځان د سرای نه آواره شوی بلبل بولي :

چې ګوزر وکړي صبا د سرای په لوري
آواره بلبل یې یاد په ګلزمین کړه

په سرای کښې د «ولی» او «افضل آباد» یادونه داسې کوي :

ګله صبا دی ، بادِ مراد دی
چې یې لیدلی افضل آباد دی
راته یې ووې د حال په ژبه
تازه دې ګل او سرو شمشاد دی

+++

ګودن ته بویه ورانې جلی
ناري په غرځ کښې دځلی
ګلبانګ به څه کا د بلبلانو
زما دېوان دی باغ د «ولی»

+++

نسیمه ورشه د سرای سواد ته
له هغه پسه افضل آباد ته
سلامي وکړه په دواړو لاسو
درو دیوار و ګل و شمشاد ته

۴ـ کاظم خان په ځوانه ځوانۍ کښې د زمانې د ناخوالو له لاسه له «روه» نه وتلی او په لوی هند کښې پردېس

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښې په ځوانۍ له خپله کوره وتل داسې بیانوي :

« په عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر په محنت د سفر مبدل شه او الی آن مې په شام د غربت صبح د وطن مألوفه طالع نه دی . انواع د محن دلشکن چې لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تا چه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدایۍ او په زاویه د تنهایۍ کښې چې مصداق د دې مضمون یم ، فرد .

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما » .

هوا شیدا په همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ، هندوستان ته ځي او کوم ځایونه چې دی يې په خپل کلام کښې یادوي دادي :

چې باران يې همېشه د ژړا اوري
دا «کتهیر» په شیدا کوره تیرا شه
* * *
شیدا واسته ورنګین اشعار له «هنده»
ستاله راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واسته دیوان له "هنده" روه ته
چې لبریزې په صداشي کوهستان هم

+++

ورځ د بسنت ده وریځ ده ګوره   و "بریلی" ته ځوله "رامپوره"
ګویا زعفران دي دا زر د ګلونه   چې بهره مند یونن له سروره

+++

ته بلبل د ولایت راغلې له سرایه   د توتي غوندې په "هند" سخن سرایه
ستا اشعار دي ګل شکر سخن آرایه   په ګفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه!

زمانې د تا په طبع آفرین کړ
په هند کښې د خپل ګشت او ګوزار په باب وایي:

پکښې نشته سیه مست د مغو ستر ګو
ګرځېدلی په درست هند په بنګاله یم

+++

سبزان که وي همسر د ګلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندو باره

+++

ګوره په باغ کښې د رامپور، وربږي
نه دي د ونو تر پانو لسږي
+++
پښتانه د کتهیر متزلزل دي
که هر څو وو که غر قوي بنیاد

هر گز نهٔ کا انتفاع په هندوستان کښې

پهٔ تموز وي ځي سرد دروه سراب

۵ - شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه توبه ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته دده د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي؛ کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیاناً پهٔ روه کښې یې شعرونه ویلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغوکښې داسې خبرې شته چې دده د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي.

تر هر څهٔ وړاندې دده لهٔ یوه بیت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ:

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه

نتیجه یې وركېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځورولی او بېلتون ته اړ کړی دی نو ځکه تمه نهٔ ور ته لري:

د دریاب لهٔ سر دجوشه دحباب زړهٔ چوي
شیدا قطع د اُمید بویه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داریه
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر اغځور دی

+++

ماچې شاکړه د دنیاو خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارکه شه پر تا د دنیا خوښه
آواره شیدا روان دی بیابان ته

٦ - هٔ خپلو ولې خپه شو؟ دا ځکه چې ددهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیردارۍ پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه ، مرګونه او راز - راز بې خوندۍ سره کولې ؛ لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سردارۍ مینه نهٔ وه ، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو ستوړی نهٔ کړی وُ او مجبوریده چې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتونو کښې ګډ شي ؛ دهٔ د عزت او آبرو د پر محفل ژوند تر دې ډول بې عزتۍ او دنیاوي جاه و جلال غوره و بالهٔ او لهٔ ناکسانو سره د اوسېدو پر ځای یې بېکسي او پردېسۍ ته ترجیح ورکړه ؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعاره .

ایما او اشاره د دهٔ پهٔ دیوان کښې ځای پهٔ ځای لولو :

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي پهٔ صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاره ئې لهٔ لقې وری مګس شي
کله زهٔ د هغهٔ خوان پهٔ سلا خوښ یم

چې پهٔ شان د آفتاب نهٔ ده کرم رویه
ستا پهٔ سر کهٔ پهٔ سایه د هما خوښ یم

چې پهٔ قید یې د قفس کړم لکه زرکه
تر دا هسې خندا زهٔ پهٔ ژړا خوښ یم

کهٔ بېدار لکه تصویر لهٔ خوا به نهٔ شو
پهٔ دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واره روان دي زما پهٔ پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم ما آب

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاه نهٔ کا
استاده کهٔ یې عالم وي په جناب

+++

پرې زه سیر لکه په خپلو بنهونهٔ یم
چې زما پهٔ سترګو اېښی چا قدم دی
چېرې نه چې یې دا جام پرېوزېږي له لاسه
عجب مست د جاد پهٔ میوشاد جم دی

+++

خندا رادروې په خان و بنګ پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دبنګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هرفراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

زمانې خسان باد کړۀ ترکسانو
چې وخس ته فروکړی دی سرآب

+++

شیدا ولې دې هرڅهٔ ته لته ورکړه دا څکه:
چې همت مې نهٔ کا ویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوې لۀ درافشانه ابره نۀ دی
صدف ورانه خپله خولۀ کړه پۀ غوښتلو

د آفتاب پۀ کمند نۀ ختم آسمان ته
نۀ بې دم بار لکه شبنم پۀ دوش د ګلو

د آزادو لمن ګله پۀ خار نښلي
د نسیم غوندې ګوزر کړم پۀ څنګلو

+++

شیدا زیست پۀ تورو خاورو لکه مارکړه
مزعفر مۀ خوره د دون پۀ در لذیذ

+++

کۀ دې جام لکه حباب وشۀ نیولسینه ته
آفرین دې پۀ همت شیدا خسته !

+++

کۀ وې خشک د دریاب لب لۀ تشنګی
شیدا ګله به طلب کا جام لۀ جمه

+++

پۀ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پۀ یوه دانه قانع یم لۀ خرواره

+++

پۀ مسکه یې شیدا مۀ شه لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پۀ شان د دوغ وي

خپل مردن د تا مهجور و ته راحت دی
د سوزن نخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام په خواب و نه لید
لکه گل افتادگي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم له حنجره
کله بند د تعلق زما عادت دی

د ده دې عزت النفس او لوړ همت ده ته د آوارگۍ او
له کوره د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره يې ونیوه:

په هر لور لکه حباب خانه بدوش ځي
که شید اشو آواره له خان و مانه

+++

د سیلاب په دوش روان لکه حباب شوي
اې زما کوره تر ما آواره تر يې !

...

آواره لکه افتاب په بحر و بر یم
در ته ځه وایم چې څه سوخته اختر یم

ده د جاه او سرداری په لاره کښې د ښخړو او ځګرو
کولو پر ځای د غریبۍ (پردیسی) عالم خوښ کړ او
دا نوی عالم يې پرې ښه و باله:

چې سایه کاندې مدام په سرد سترېو
شیدا شام دغریبۍ عجب عالم دی

شیدا که هرڅو سترې ستومانه او سرګردانه شو خود پردیتوب په جهان کښې یې له چا نه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې
له ستومانۍ تمام زګېروی یې
له چا نه مه کړه د تیمار طمعه
په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادۍ غمې یې تر هرجاګیر لوړه وبلله:

پکښې نشته بې غمي د آزادۍ
که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

دغه د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې دېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې د خپلو نژدې خپلوانو وژل کتلي وو نو ویل یې:

چې نه شوې ترې په خون د خپلو
قربان ترهسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین وروره خوږلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګې وکار ته جوړ یم
سر مې خوړلی د شیرین وروردی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم

۷ـ د شیدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مینې تارونه غزولي وو او خپله د مینې ښکلې دنیا يې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کوړ او ګلی ترې پاتې شو:

خان و مان خوړې د عشق پهٔ قمار بایله
د بازۍ نوبت پهٔ سر و دستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لرې شو خولهٔ یاده يې هېڅکله ونهٔ ووت او دهند پهٔ ښکلویې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربین کښې همېش وینې
کهٔ هرڅو يې لهٔ شیدا پهٔ هېواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسیم پهٔ خولهٔ يې پرښتنه کوي:

ګلونه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پیغام مې نسیمه یوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سیمه
پهٔ دا دعا یم چې تا زده اوسې

***

پهٔ زړهٔ مې ګرځي د غروئو څوکې
حملې د بازو، د زړګو کوکې
وواېه! څهٔ کا؟ د روه نسیمه:
کیږا منګولې، زیبا مښوکې

دا چې پهٔ ټول هندکښې د روه د ساده خوبانو ستاینه دهٔ ده موندلې:

غرهٔ یې ځایه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لرې کهٔ دلستانې دي
چې دلبري کا بې تکلفه
د روه پهٔ ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه تر یې دوه مره تاوسان، زانې
لکه دوه بې شماره پیا ښې
د روه پهٔ سیمه دي طرفه دلبرې
نښته پهٔ هندکښې داهسې سکانې

+++

د هند سبزه خوړلې پان وي
... فوتیې دوا ړه لبان وي
زړګي یې ګرځي د روه پهٔ غرونو
ښائسته روغې پهٔ دغه شان وي

۸ ـ شیدا ته د وطن یادونه خوبږه ؤ یادونه دي او ټول عمري د دي یادونو په یادکښي شپي اوورځي تیري کړي دي :

همیشه ژاړم په تیر صحبت پسي
په هغه مهر ، په محبت پسي
لکه شیشه یم د ساعت ګرده ،
زړه مي دوه نیم شو په تیرساعت پسي

+++

تل دروه آب وهوا ، واوره ، سپین یخ هم
باغ وراغ ، دښت وکهسارطرفه شا داب
یادلري په خپل خاطرپه یادي پا یه
شیدا وسپاره په قصر دا اطناب

د شیدایو بیت ښیي چي ده ؤ کلکه اراده درلوده چي خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي :

خپل نا کام به دېوانه شیدا در بيا يي
کۀ دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خو دا هسیله یي د تل لۀ پاره نهیله شوي، دروه دا مسرور خانزاده روه ته بیا نۀ دی را غبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندیي تیر کړی دی :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خو شته دی ولې بې خونده دی

لیکن لهٔ دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت پهٔ وخت یې خپلې غزلې رالیږلې دي:

دا غزل د شیدا زړیو سه لهٔ هنده
چې یاران یې د وطن څرنګ جواب کا

۹ـ ددهٔ د دیوان لهٔ سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نومي ورور پهٔ واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ور رسولی او دهغهٔ پهٔ غوښتنه یې خپل دیوان ورته رالیږلی دی:

"..... او سبب د تألیف داؤ چې لهٔ افواه د بعضې مترد دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق لهٔ همسرانو وړي۔ او پهٔ کوکبه دخوش سرایې مقدمة الجیش د همکارانو دی، اکثر د واوین د اسلاف و مضامین د حال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر لقد وقت د مخدوم

ناده دي - اګر چې زهٔ يې پهٔ حسب د صورت پهٔ زيارت مستعد نهٔ يم اما پهٔ ولايت د قرينې معلوم شول چې دچا لهٔ خولې يې زما د خيال و مقال پهٔ سمع شريف تحـه رسيدلي دي :

مصرع: عالم همه افسانهٔ ما دارد و ما هيچ

بنا بر استيلاء شوق پهٔ تتبع د وروړ محمد عابد خان (طال الله عمره) و ماته امر پهٔ تدوين و ترسيل د اشعار وکړ ، زهٔ او وروړ چې فى الحقيقت پهٔ مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر پهٔ مثابه د بالاصاله متخيل شهٔ او امتثال يې پهٔ مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د براد عزيز و ګرامي او پاس يې پهٔ دا سبب الزم وانسب وُ لهذا پهٔ مدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي پهٔ ترتيب د اشعار کښې وکړه ، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت منظومه هر چې لاس ته راغله پهٔ قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او پهٔ صفحه د دې ميطرکشيده چې قابل د ضبط و ربط وو ، لهٔ هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نو مشقي وو ؛ او بهره اندوز د تازه ګويي ، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنى و اقل باللفظ والمعنى پهٔ نسخهٔ مذکوره کښې مې داخل کړه :

مصرع : ګر قبول افتد زهی عزو شرف

.... او ترتیب ددې دیوان په شپږ دسن زر، سل،
یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شهٔ. تاریخ منظوم چې
مشعر په انتساب د مؤلف دی. صورت دتقریر داهسې
بیا موند او هیئت د تعبیر یې ار تسام دا رنګ حاصل کړ:

قطعه: په داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شهٔ حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ یې رای په داشان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او ځهٔ نبات"

(۴+ ۳۱۵ +۷۱ +۱۴ + ۳۰۹ +۷ +۸ + ۴۵۳ = ۱۱۸۱هق)

۱. د شیدا په زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعر هم وُ چې په سرای کښې اوسېدهٔ، خټک او د همدې کورنۍ له حواشي وُ ځخه وُ، په دې باب دهٔ د دیوان په سریزه کښې وضاحت کړی دی:

"او شخص همنام زما ساکن د سرای چې اکوړی هم ورته ویلې شی لهٔ حواشي ددې خاندان وُ. شاید چې په تأثیر د صحبت یې کم و بېش رویه د سخن ورۍ پېش نهاد دخاطر کړه او لسان دحال یې په قدر د استعداد په ایجاد د مضامین مترنم وُ، از انجمله څو غزل یې په غایت و نهایت شهرت کښې دي او په محافل و مجالس کښې زبان زد د غزلخوانو لهٔ مشاهیرو دیو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه په ارمان د تورو زلفو

کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - په واسطه د اشتراک اسمي هغه اشعار په نزد د کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زمالهٔ اشعار زما اسم املاً مرج نهٔ دی دا معنی په تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم په سیاق د کلام متفرع دی او شناسایي د قایل په داب د قول کښې مودع دا نکته وکامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کارو دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بېجا :

چېرته سوزان اخګر او کچا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا په دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلې چې د " بېنوا " په چاپ کښې " د پلار مړینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې، د " همېش " په چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مړینه "، او دوهمې قطعې ته " د مور مړینه " سرلیک ورکړل شوی دی، ډاکټر انوار الحق هم یوې ته د پلار مړینه او بلې ته د مور مړینه کښلې ده. " بېنوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی ؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

همېش مــاده "میاشت د شعبان ده" کښلې او عدد يې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې ليکلی، د دوهمې قطعې تاريخي ماده يې "بهشت يې ځای شه دعاکوم زهٔ" ليکلی او د ۱۱۸۹ هـ کال عدد يې ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم په همدې ترتيب دواړې مادې ثبتې کړې دي. خو د ښېنوا لهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ هـ کال راوزي نه ۱۱۸۳ هـ او د همېش او انوارالحق د ثبت شوې مـادې ارزښت بيا ۱۱۸۷ هـ کېږي نه ۱۱۸۳ هـ. کېدای شي په ځينې راوروسته خطي نسخو کښې هم څهٔ نا څـهٔ ګونګتياوې وي خو ما د موضوع د سپيناوي لهٔ پاره هغې نسخې ته چې د شيدا په ژوند په ۱۱۹۲ هـ کال په زڅيرې ليکدود (د ختکو په خط) کښله شوې او د اسلاميه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د قطعو په عنوانونو کښې د پلار او مور نومونه قطعاً نشته او دواړو ته د "تاريخ"، "تاريخ" سر ليکونه ورکړل شوي. متن يې هم په دقيق ډول ليکل شوی چې زهٔ يې دلته کټ مټ رانقلوم خو په نتيجه ګيرۍ کښې لهٔ مور سره مرسته وکړي:

تاريخ

چه والد مې ارتحال وکړ ۔۔۔ ځاي جنت شه دنيا زندان وه

تاريخ دا رنګ د رحلت وه وِ ۔۔۔ خرد و ماته مياشت د شعبان وه

تاریخ

غم به تر عمره د ولد کړم خندا مې پر يشوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره بهشت يې ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ يې د شعر د روان لوست په اساس په ننني ليکدود داسې ليکو او د تاريخ ماده او ارزښت يې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ ځای يې جنت شه دنيا زندان وه
تاريخ (يې) دا رنګ د رحلت ووې خرد وماته: «میاشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹هـ)

غم به تر عمره د والدې کړم خندا مې پر ښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره: «بهشت ی ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵۰+۳۰+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹هـ)

په دواړه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» يې ليکلې او د شعر سکته ور که شوې ده، که په لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره سکته کېږي او د لسو سيلابو پر ځای ۹ سيلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاريخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ هـ کال دی نو ځکه دواړې مرثيې د يوه چا په مړينه دي او موږ دا ځکه د ده مور ګڼو چې هم د والدې په کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په يوه قطعه کښې د «والدِ»

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمه په زړه کښلې ده او بنايي په لومړۍ قطعه کښې زړه (۲) ترې هېر شوی وي او بیا وروسته داټولې خبرې د دې زړه له هېرېدلو نه را ولاړې شوې دي. دا چې دا دواړې قطعې د یوهٔ کس د وفات په باب دي له هغو دریو قطعو نه تاییدېږي چې تر همدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې شوې او د "سرفراز خان" په مړینه کښې دي.

۱۲ - د شیدا په دیوان کښې د دوو وړونو په مړینه یوه مرثیه ده چې کامل صاحب دا د دهٔ وروڼه ګڼلي او رښتین صاحب د دهٔ دوستان بللي خو د قطعې له پهٔ ځیر لوستنې نه برېښي چې دا مړهٔ کسان نهٔ د شیدا وروڼه وو نهٔ دوستان، بلکې دوی دواړه پهٔ خپل منځ کښې سره وروڼه وو چې د شیدا د استوګنې پهٔ محله کښې اوسېدل، دوی دواړه د یوې میاشتې پهٔ اوږدو کښې مړهٔ شوي او دې تریجیدۍ (د دوو وروڼو غبرګ مرګ) ټوله محله غمجنه کړې چې لهٔ دوي نه یو شیدا هم دی او پهٔ دې قطعه کښې یې د ټولو غم انځور کړی دی: "پهٔ هر چا وُ رحلت سخت د دواړو وروڼو" نو ځکه یې د دهٔ وروڼه څهٔ حتی دوستان هم نشو بللی او دلته هیڅ داسې نخښه نشته چې دا وروڼه لهٔ شیدا سره منسوب کړي ځکه د "زما وروڼه" یا "وروڼه مې" او داسې نور تړونکي ضمایر نهٔ لري. بشپړه قطعه دا ده:

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې يې فرق تر میا شتې کم
په هر چاؤ رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې يې نالان وو لوی وکم
تأمل يې په بیان د تاریخ وشه
راته ووې زړهٔ: "آه اد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹ هـ)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا په ۱۱۸۱ هـ ق کال خپل دیوان بشپړ کړی نو آیا ددهٔ هغه وینا چې لهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال نه د مړینې تر وخته (۱۱۹۴ هـ ق کال) پورې يې کړې ددهٔ د دیوان په نسخو کښې خوندي شوې کهٔ نه؟ ددې پوښتنې دځواب لهٔ پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو په یادونې سره موضوع سپینول غواړو:

الف، د شیدا د دیوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې په حاشیه کښې يې د ۱۱۸۷ هـ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیک ده او ورسره په یوهٔ یادداشت کښې ویل شوي چې ددیوان د حاشیې غزلې دې راتلونکي کاتبان په متن کښې وکاږي، دا نسخه میجر راورتي په پښتوخوا کښې موندلې او اوس په برېتش موزیم کښې ساتله کېږي، میکنزي عقیده لري چې دا همغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته په

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده، خو دا دعوی یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې داسې کومه څښنه یا اشاره نشته.

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کوي او وایي چې د ریاست سوات په کُتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بېګ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر لهٔ پاره کښلې ده او په حاشیه یې د یوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرګ تاریخ یې د "دل نظیر = ۱۱۹۰ هـ" په تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړی دی.

ج) دده د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې دده په ژوند په شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې:

"تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقر العباد فیض علی ولد قاسم بیگ متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري".

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي.

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم دهمدې کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ ه ق کال د لومړي خور په ۲۷ نېټه یې د "خان صاحب اسلام خان" له پاره په شاه جهان اباد کښې کښلې ده، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې ساتله کېږي.

ه) دا د دهٔ په ژوند خطاطې شوې مهمې نسخې دي،

محترم همېش خلیل صاحب هم دده د دیوان یوه داسې قلمي نسخه لیدلې چې په حاشیه کښې یې د همغه نا معلوم شاعر له خوا د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترخ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شهٔ
د کباب غوندې یې کون و مکان تریخ شهٔ
درست بدن یې گویا زړهٔ دی په سینه کښې
"بې نظیر" هم د کاظم د مرگ تاریخ شهٔ

(۱۱۹۴ ه)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ ه ق تر ې لاندې کښلی او که نه له "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴، اروابښاد کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم تاثر ګندوي چې د تاریخ ماده "بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" ده چې په دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان په ۱۱۷۲ ه‍ ق کال ژوندی و او تر ۱۱۹۴ ه‍ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې څرګندې نه بنکاري نو غالباً چې له همېش صاحب نه به په جلدۍ کښې "دل نظیر" "بې تظیر" شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان په دې نسخو کښې ددهٔ د وینا وروستې نمونې په حاشیو کښې کښلې شوې لکه په (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا راز د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې په حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ ه‍ ق کال دي، د نسخې په حاشیه کښې راغلي او هم د دهٔ د دیوان په نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان په چاپونو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ ه‍ ق دی.

په دې اساس د شیدا دیوان په ۱۱۸۱ ه‍ ق کال لومړی وار ددهٔ په لاس راغونډ شوی او بیا وخت په وخت په نورو

نقلونو کښې ددهٔ پاتې وینا ورځای شوې چې تر ۱۱۹۰ هـ ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او بنایي ډېره لښ وینایې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څو سندونه :

---

۱ - د افضل آباد باغ په ولې کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای په ځای یادوی چې څو نمونې یې دادي :

د ۱۱۳۴ هـ ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدار چې هرګاه صوبه دار ترسیده پورېووت لهٔ هغه طرفه یې خاطر جمع شهٔ . کړه یې د سرور لهٔ مېلې سرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې په باغ تېرې کړې .... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترڅ کښې وایي :

« .... په ولې ډېره وشوه ؛ کنې ، ګاڅرې ، لوبیا په افضل آباد کښې ډېر وو .... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولې موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې څرګندوي :

« مالهٔ سرایه کوچ وکړ ، په ولې چې څلور کروهه لهٔ سرا یه تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه لهٔ نو ښهره ډېره وښیوه .... » (۳۹۲ مخ) .

۲ - په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تا ته سرداري ما درکړه ، تسلیمات مې پهٔ ځای راوړل چې
لهٔ خان علیین مکان نه رخصت شوم ، ووتم دستار مې لهٔ
سره کوز کړ ، پهٔ بغل کښې مې کښېښود ، د نیلاب پهٔ غاښي
چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم ، دی د غاښې پهٔ سر
ناست ؤ ، تماشایې د ملک کړه چې زهٔ یې ولیدلم تبسم یې
وفرمایه چې خان دې ولید ، دستار مې لهٔ بغله وکښه هر
چې خان علیین مکان فرمایلي وو پهٔ عرض مې ورسول ،
خوشال شهٔ ، وې ویل ، چې دا دستار تبرک دی کښې یې
ږده ! » (۳۵۰ مخ) .

اساساً د افضل خان سرداري پهٔ دې وخت کښې تهداب
ګذاري کیږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو
سره ایره لري خو دهٔ د پلار پهٔ خولهٔ دا محض د خپل نیکهٔ
یو تبرک بللی او رسمي ارزښت یې نهٔ دی ورکړی .

کله چې اشرف خان بندي شو ، خوشال خان مأیوس
شو او د اشرف د راخلاصولو پهٔ شرط یې سرداري بهرام
ته ورکړه ، دا حالات افضل خان پهٔ تفصیل لیکلي چې دلته یې
لنډیز راخلو :

« ..... د امیر خان (د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان
جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکړې . بادشاه اختیار ورکړ
چې تهٔ صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه ، د خان جنت

نښان (اشرف خان) حکم یې د قېد راجه رام سنګه ته چې
په جمرود وه راستوه، هغه زمیندار وه، قبول یې نه
کړ چې دا کار د ما نه دی، بیا یې سید پهولا چې د
شهامت خان نوی و، په پېښاور کښې هغه ته یې وکښل
چې په هر فن و فریب خان جنت نښان قېد کا، راجه رام
سنګه خان جنت مکان په ډېر خواهش جمرود ته وباله د ده
په زړه کښې هېڅ نه وو، د بادشاه په دولت خواهۍ مغرور
ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا
راجا رام سنګه یو سرو پای، یو آس، یوه د غاړې دهکدهکی
ورکړ نور یې رخصت کړ، ور ته یې اشارت وکړ چې په
پېښاور مه ځه بېرون دره ومه! آخر دی از راه دولت
خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دي
دی وګورم نور به دروم. هغه له خدای تعالی همدا
غوښتل ور ته یې وویل چې ته کښېنه زه کور ته لاړ شم
چې خه طعام راستوم طعام وخوره هاله دروم. دی یې
کښېناوه نور یې خلق تر یې چاپېر کړل. پروانه یې دامیرخان
ور ښکاره کړه، په قېد یې کړ، الله داد خان خویشکي چې
په لنګرکوټ کښې وه، بهرام په غالی ډېر کښې وه دواړه په
دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داهسې کار ما
وکړ اوس معطل نه اوسه تا سو سرای لږ وړ دروم!...»

"..... خان علیین مکان هم په هغه آوان پیر شوی وه (کادي بادي به ورته ویل) چي بهرام پیا ن وه اوس خخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شه، خان دې هم د بهرام په کار راغب شي . مؤلف دکتاب (افضل خان) په هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وه - په داسن وسال چي داسي هیڅ تجربه دکارونو تر سره نه وه تېره - د غاړې شول ، آخر هغه ورځ زه له سرایه وبنکار ته وتلی وم نکه د زلمیو دستور دی هوا هوس به مې کاوه له ورایه سوورولید شه - گومان وشه چي څوک له رفقاؤ پسمانده راپسي راځي اما چي نیژدې راغی وپېژاند شه چي هغه جلبدار دی چي له خانه سره پیښاور ته لاړ وه معلوم شول چي خه آسیب وخان ته ورسېد، په مجرد دلیدو پوه یه و سرای ته راغلم - په سرای باندې غوغاوه - هرڅوک په خپل مال په خپل ځان گرفتار وو . ملاحظه د خلقو داوه چي اوس به فوځ رایشي چي راغلم یو ملا عثمان خدای تعالی یې غریق د بحر رحمت کړه چي دی نمک حلال قد یمي د دواړو خانانو وه ولاړ وه خپل کور خپل مال یې هر څه ترشا وه داغلی مسلح په دروازه کښي د محل ولاړ وه چي زه یې ولیدم راته یې وویل چي زر ننوزه د محل عالم وباسه ، د غره په لوري روان کړه - زه ننوتم

دلاسه مې د محل د عالمو وکړه نور مې د محل عالم راروان کړ د غرهٔ پهٔ لور - چې غرهٔ ته مې عالم ورساوهٔ نور بیا رته راغلم - ملا عثمان پهٔ ځای ناست وهٔ - پس لهٔ هغه مې حال مال وغرهٔ ته کړ - نور زهٔ ورغلم خان علیین مکان ته - لوی خان پهٔ نظام پوروهٔ - عابدخان یې راسره کړ، د سرور مېلې ته راغلم - خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې کېږې شوې - بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی - راوېې بالهٔ ، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی - زهٔ یکتنها پهٔ سرور مېله پاتوشوم معرکه‌یې وکړه - بهرام مزدوه هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، پهٔ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا - د بادشاه پهٔ حضور دې اوسي منصب دې ورکا - دا زمان بهرام لکه غل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي - خاني یې پهٔ نامه د بهرام کړه - پس لهٔ هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی. زهٔ چې پهٔ دا حال خبر شوم کوه مې پهٔ نظام پوروه روان شوم - خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال ترې بولاق یې هم پهٔ بهرام وسپارل - دبهرام زوی یې ولاچې ته واستوهٔ - څو مدت مې خان ځخه پهٔ نظام پور کښې تېر کړ - پهٔ امید د ملکګیرۍ چې راسره به مل شي - خپل

انتقام به واخلم - دا قصیده لوی خان بهرام ته په طریق
د وصیت کښلې وه ، دی پرې غافل شه :

د مازیګر لهٔ چانه روغ نهٔ دی بهرامه
لهٔ هر چا سره مې زیست دی لهٔ ناکامه

نوکري ، ځواني دا دواړه لکه بام دي
په پیری کښې لهٔ ما ولاړل دواړه بامه

اوس دا دواړه بامه ستادي ننداره کړه
غافل مهٔ شه یونیمان تر صبح و شامه

په دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ایښې
رسوه یې چې پرې نهٔ وزې تر مقامه

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

هرکاه ناامید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه
په قلعه د ګوالیر محبوس کړ ـ نور سل کسه کم و بیش چې لهٔ
قبیلو سره راسره وو په تاریخ دوولسم د سن مذکور
(۱۰۹۲) په سلخ د رمضان په لشوړه مې واړول چې ما بېړ
حد د مونږ او د افریدیو دی .... (بیالهٔ بهرام سره جنګونه
کوي او په نتیجه کښې جرګه راځي) .... تمامې جرګې خان
ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نمسی اختیار د تا کهٔ سرداري
دهٔ ته ورکوې کهٔ هغهٔ ته ـ خان علیین مکان ورته په ځواب
وویل چې د ما آزردګی دا ساعت د دواړو په سرداری

نهٔ ده پهٔ هغه جرګه چې څهٔ مقرر شوی وو د بهرام

سره چې خان جنت نښان چې پهٔ قید دی خلاص دې شی دا

پهٔ کوم سبب پهٔ ګوالیار کښې محبوس شهٔ؟ بویه لکه چې -

قرار داد شوی دی د ګوالیار دې کوز شي پهٔ منصب دې

سرفراز شي - دویم دا چې محال ترې بولاق دې و ما ته

راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرچ - معرکه پهٔ دا تمامه

شوه - چې لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چې

دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سرداری نهٔ

کا - دا هومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی،

ګنه د بهرام نه سرداري اخیستل د خدای تعالیٰ پهٔ کرم

و ما ته اسان دي - هر چې تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښهٔ

وکړهٔ زهٔ هم پرې راضي شوم اوس د ما دوخت تقاضا

داده چې د تا پهٔ خدمت دې کفش برداري، کوزه برداري

کوم چې تربیت کېږم - اما یو شرط کړم تر هغه وخته پورې

چې څو خان د ما او د بهرام پهٔ ناستي راضي شوی نهٔ

دی .... (تر یو شمېر پښتو او سردارانه جنګو نو کولو

وروسته لیکي) .... خان علیین مکان لهٔ هغې جرګې بیا

راغی نظام پور ته - ما ته یې و فرمایل چې څو نصو روپۍ

درې ماهه مون د تا د خرچ د پاره د بهرام سره مقررې

کړې - تهٔ خپل سړي ور ستوه خېر آباد ته چې اخلي یې .

ماور ته ووې چې د ما د تا قرار داد سره هومره وه

چې خوته د ما او بهرام سره په اتفاق راضي شوې نه

يې، او س چې تا او ده سره اتفاق وکړ د ما په اتفاق هم د

بهرام سره راضي شوې او س د ما د تا سره جدايي ده:

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نور مې اميرخان ته وکښل، اميرخان ډېره ارزو زما

د بللو کوله اما زه ورنه رغلم، چې د ما خط ورغى په هفه

زمانې پروانه او پنځه وکښه - د ظفرخان نيايه په لاس

په معرفت د ملک محمد ارباب و رائ مان سنګه ديوان د استوله

نه هم ور روان شوم چې په ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،

ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان په موجب د اميرخان واستقبال

ته راغلل پېښور له ورغلم رائ مان سنګه ديوان مې د اميرخان

وليد - آس او سروپای يې د اميرخان له لوريه راکړ - ممرېز

خان جماعه دارې د اميرخان راسره کړ - د کړپو په لارې کابل

له ورغلم - د اميرخان د کوچ وخت وه جلال آباد ته - يوه شپه

مې په کابل وشوه - اميرخان ځواب د استوه چې سبا به

د ما ډېره په نکرامي وي - ساعت د تا د ملازمت هم سبا

دی ور سره راووتم - په نکرامي دی ډېره شه لا په ولاړه

مې ملازمت وکړ - چې نه يې ولاړ لم داته يې وويل چې په

ځان د بهرام بلا راغی - نو ورسره تر جلال آباده راغلم،

ډېره مهرباني يې کوله، د ماله خدمته هم رضامند شه،

دوه صدو پنجاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه براد ري چې

د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نور يې سر و پای

او کمر خنجر راکړه زه يې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه

وخت چې زه د خان عليين مکانه خاطر آزرده مغل له راغلم

متعلقات په نظام پوره وو. خان عليين مکان ازراه اعتراض

را روان کړه جينا کړ ته راغلل .... (تر دې وروسته له بهرام

نه د خلکو خوابدګي او دده ظلمونه بنيي او بيا د ځان په باب د خلکو

پر ېکره بيانوي) ..... اما اولس په جمع (له بهرام) ځنې

راوجاړووت. معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب

(افضل خان) دی، بهرام چا سردار کړی دی. زه په پېښاور

کښې وم چې سړي د اولس راغله چې رادرومه ځه لره د مغل

محتاجي کړې ..... نو زه له پېښاوره جينا کړ ته راغلم. د

اولس کدخدايان وار ه رالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس

په بدی برمنه شو و روزګار مو سره غلط شه پاځه

راځه. په بهرام هم اور ولګيد، زمکه پرې تو ده شوه.»

(له ۴۹۲ مخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز).

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲-۱۰۹۳ کلو په

پېوستون کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان

رسماً سرداري په لاس کښې ونيوه او له همدې وخت نه دده

دسرداری دوره حسابه کېږي.

۳- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکورهواوزامنو یاد:

« نقل دی له نېک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او په طاعت په عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه، په هر ملک په هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو. ډېره فقیر دوسته وه، زه یې یوه ورځ فقیر جمیل بېګ لره ورستولم چې د مؤلف دفرزند دپاره دعا وکا، زه ورغلم په ډېر الحاح مې ځنې دعاوغوښته سرېې یو زمان په مراقبه کړه. راته یې وویل چې نېک بخته ته یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي، په لږ مدت کښې له بي بي آیسې چې کور د مؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پیدا شول او امید د نورو شته. او د بل کور دپاره یې مکرر په ډېر الحاح ورستولم چې هغه د بي بي ورنېږه وه اما هېڅ ځواب یې رانه کړ دهغې هېڅ و نه شول. » (۳۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « یوسر و پای یې محمد سعید د ما فرزند ته ورکړ » (۳۸۱ مخ).

د ۱۱۱۹ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « فرزندی سیف الله خان مې د لاچي فوجدار کړه » (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشه له لاچي پسې راغی » (۳۸۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « د محبت لوړ مې محمد علي خان ته غوښتې وه» (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پور سازه کړه فرزندي سیف خان مې جا نشین کړ» (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما فرزندي محمد علي خان د بازو نو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ» (۴۱۳ مخ).

- « په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ور کړهٔ» (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې:

- « فرزندي سعید خان فوجدار د لاچي وهٔ» (۴۱۳ مخ).

- « په کار د خیر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وهٔ - سرای ته د قبایلو سره راغلی وم، چې دا خبر راورسېدهٔ زر مې کار خیر پیوند کړ ... سپاهي محمد علي خان د فوځ سره روان کړ» (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « محمد علي خان په سن د پانزده سالگی، محمد حسن د چارده سالگی، اسد الله خان د یازده سالگي، محمد اشرف د نه سالگي په رکاب کښې راسره حاضر وو.» (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم:

ـ « په وخت دیوړش والده د محمدعلي خان په حال د نزع وه، حفر دګور جنازې ته یې معطل نه شوم » (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ ه ق کال د لوی اختر ورځ:

ـ « صدرحمت په محمد علي خان شه، بنه تردد بهادري یې وکړه، تر واړو سورو په سرهمرکاب همعنان ترشیدو پوړې په نامدار پسې ته، سواره یې پریستل په داسن دمحمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وه او هم والده یې په د[?] کال هغه شپه چې ماله جینا کوړه کوچ وکړ وفات شوه. » (۴۱۸ مخ).

ـ « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار دلاچې وه، دتري [?] ق سواره پیاده ورسره سرای ته راغی. » (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ ه ق کال د رجب ۱۷ نېټه:

ـ « .... او د برخوردار محمد اشرف د بنادی کار هم درپېش و. » (۴۴۱ مخ).

ـ « په تاریخ ددوولسم د رجب سنه زرسل پنځه دېرش کار دبرخوردار د بنادی په اتمام ورسېد » (۴۴۲ مخ).

ـ « برخوردار محمدحسن خان چې دخیرآباد فوځدار وه ....» (۴۴۴ مخ).

ـ « ماهم په حسب قرارداد برخوردار اسدالله خان په فوځداری دلاچې مقرر کړ. » (۴۴۴ مخ). (۲)

(c) kotaibon.com: The Digital Library

دریم: د سکندر خان ختک د وینا څو سندونه:

۱- سکندر خان ختک د افضل آباد د باغ په ستاینه کښې یوه ۸۴ بېتیزه قصیده لري چې د دې باغ هر اړخیزه معرفي یې پکښې کړې او د دې باغ په وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته د دې باغ د پېژندنې له پاره څو بیتونه راخلو:

[۱] که رضوان یې له نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهشته سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
د ذرې حال و هر سړي وته آشکار کا

[۸] ته به وایې د بهار تنا غوړا شوه
اوازونه چې په هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې په منځ کښې دي راغلي
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
په یو ځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] په محل کښې د تصویر ګلونه واړه
په سړي باندې اهار لکه بهار کا

[۲۳] که ګلاب دی، که چنبه، که نور ګلونه
په خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سېل
خپاپ - خپلې مېوې واړه وار په وار کا [۲۸]

د حاسد په خوله دې خاورې د حسد شي
که تر ده نه به تعريف د «شاله مار» کا [۳۱]

چې ناګاهه په ګلونو کښې ښکاره شي
تورې سترګې دهوسه بلا ناتار کا [۳۵]

د کشمير، د کابل کله دا صفت دى
چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا [۳۶]

په بهارې په اطراف لس دوولس کروهه
په انواع - انواع ګلونه هلک ښکار کا [۵۰]

اشرف خان به په دا باغ په جهان يادوي
سکندر هم کوندې څوک ياد په خپل اشعار کا [۸۰]

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي دده ورور سکندر خان خټک يو منظوم ليک وراستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته ليکي ، په همدې ليک کښې د افضل خان کم سني او په عين حال کښې تدبير هم ورته ستايي، دا ليک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوى او دا وخت د ده د سردارۍ او مشرۍ تصديق کوى چې دلته يې له موضوع سره مربوط بيتونه رااخلو :

همنشین دې همګي حرامخوارهٔ وو
افضل خان نهٔ وُ خبر پهٔ عمر کم وُ

پهٔ جفا واړه ودهٔ ده ته قفا کړه
پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم وُ

هيڅ کښې يې دانصاف مصاف ونهٔ کړ
مدعي يې وُ پهٔ غم دوستي يې بې غم وُ

آفرين باندې مغل پښتانهٔ وائي
منتشر يې نوم د توري پهٔ عالم وُ

+ + +

افضل خان د شلو کم زيات کهٔ (پهٔ) سن دی
پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی

زور قوت يې دلښکر واړه ليدهٔ شي
د خورشيد غوندې يو اَس يوتې جوشن دی

پهٔ اعدايې هره ورځ ناره د جنګ وي
لهٔ هراسه يې آرام نهٔ شي غمجن دی

پهٔ غليم بهارستان دهٔ خارستان کړ
پهٔ معنیٰ موږ ته تورنګي لکه ګلشن دی

عندليب غوندې خبر د هر ګل اخلي
دلاسا دلوی هلک کا پړې مئين دی

شفقت، احسان، حيا لري بې حده

د مړدي شهرت يې هم په مرد وزن دی

د فلک دشوارې وارې پرې آسانې

يا تورغر دی په همت کښې يا آهن دی

ښکار دغشي ، دتوپک ، دباز ، شاهين کا

استاد شوی د هر علم ، د هر فن دی

ښۀ سوار دلري ، ښۀ خط ، ښه يې انشاء ده

الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی

کۀ تر تا رسېدی نۀ شي ګيله مۀ کړه

چې ياد شوی په هغه جهان دګن دی

+ + +

«کوهر» دردی د اخلاص په ښه صدف کښې

هره چار د افضل خان په حکم وک کا

په تحقيق لروبر نۀ کا څڼې غاړه

«افضلخان» يې په مړيې که ګزک کا

«بهادرخان» «سيف خان» لمسي دې لکه ګل دي

خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

«خالد خان» د افضل خان جای نشين وُ

د هر احسان ورسره شوی وُ خو بيا لاړ (۴)

+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سندونه:

دا اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

" شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، دپښتو نخواسری، په پرهیزګاری او خدای ترسی کښې بې مثاله و، پرښته خو یه بنیادم و. ارو ہدل شوي دي چې دوی یوه جینی روزلې وه چې هغه هوښیاره او لو یه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي یې په نکاح کړي، دوي قبوله نه کړه، د هغې جینی هم ددوی د شتمنتیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورله ورغله، دوی یې په غرض پوه شول او خپله کوته یې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څهٔ خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دې از ما ییښت له مې په شمعې لاس ایښی وهٔ چې کورم چې لهٔ ما ددغه اور زغم دلی شي کهٔ نه؟ نو پهٔ هیڅ طور زغم ونهٔ شو او هر کله چې ددغه اور دتاو زغم ونهٔ شو نو ددوږ د اور چې څوچنده لهٔ دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ یې یوهٔ نیک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

« د جناب مستطاب نواب محمد فیض الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې یې دلته په ډېر شان شوکت د میاشتې په زر روپو نوکري کوله ، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور ؤ ، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې ښبستنان وو . »

« شعر به یې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمایلو کله به یې په فارسی کښې هم طبیعت وآزمویلو « هی هی افغان » د حضرت مؤید من الله جناب علي محمد خان د مړینې تاریخ هم د دوی د اوچت فکر نتیجه ده ـ او نادرشاه چې هندوستان په زور نیاتي ونیولو « غم عام » یې د دغه نیولو تاریخ وویلو... »(۴)

پنځم : د « تذکرهٔ کاملان رامپور » سندونه:

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شیدا په باب په زړهٔ پورې معلومات لري چې دلته یې مربوط مطالب چې لومړی لاس موادیې بللای شو، رااخلو :

د تذکرهٔ تکملة الشعراء ښبستن لیکي : خان عالیشان چې د پښتون ختک قام رئیس دی ، د فرشتې په څېر بنیادم دی ، زاهد ، پرهېزګار ، متشرع ، ډېره اوچته حوصله لرونکی ، نازک دماغه او د درناوبت ښبتن دی ، ډېر زغموال ګوندې

د زغم او درناوي غږ دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ ترلنه او د فضل او کمال ښښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته وړپوړې د تازه معنوموندونکی او په نزاکت پوره ، زړه ته وړپوړې او د هسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته د پښتو ښوا په پښتو کښې داسې خوږه ویناکوونکی سړی نه پیدا شوی دی او نه به پیدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کیدای شي ، په نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارایي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان د خوش خیالۍ او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله کله به یې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې یې یو ښو کالونه کیږي . د راجه نول رای ناظم اوده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷ هق) ویلی دی ، په هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ هق) نه راایستلی دی ، د کمایون د غره په لمنه کښې د چلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هق) د تور یو نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د زیاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .
یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې ، څلور سوه شپاړس

محونه لري ، په پای کښې يې دا عبارت دی . " تمام شد
ديوان شيدا تصنيف خان عاليشان مظهر لطف والاحسان
حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمن بتاريخ
بيست و دويم شهر جمادی الثاني ١١٩١ه بخط بنده احقرالعباد
فيض علي ولد قاسم بېګ بپاس خاطر اخون زاده ميان غلام
حيدر سلمه الله تحرير يافت ."

مؤلف د دهٔ ديوان را پېژني او بيا د وفات قطعې تري
راخلي چې د يوې عنوان دی :

تاريخ د وفات د دريو دوستانو او ديو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا
چار ميش قرهٔ عينم بدان
زان دو شهيد و دو سعيد ازل
طبل رحيلی زده سوی جنان
سال وصال همه گردد جلی
بود غم بی هم آه ـ خوان هم
(١١٦١ ه ق)

..... ددې ديوان په سر پاڼې چا کابلي د شيدا
خان د وفات دا تاريخ ليکلی دی :

د شيدا په آشيان جهان تريخ شه
د کباب غوندې يې کون و مکان سيخ شه

درست بدن یې کویا زړۀ ؤ په سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

لۀ " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ هـ ق) جوړ یږي. غالباً همدا یې تاریخ وفات دی، د دوی په باره کښې لۀ کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نۀ شه ". (۵)

شپږم: د خانزاده شیرعلیخان مجمع الانساب:

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شیر علیخان " مجمع الانساب " دی. شیرعلیخان د خوشال خان خټک د خانې د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هـ ق کال د ذی الحجې په ۲۰ نیټه زیږیدلی او په ۱۳۲۳ هـ ق کال د ۶۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی، د شاهداد خان، هغه د سرور خان، هغه د سردار خان، هغه د شهباز خان. هغه د سعادت خان. هغه د افضل خان، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی ؤ.

شیرعلیخان د خپل ستر نیکۀ افضل خان په پیروۍ په پښتو، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانې د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي، دی د خپل کتاب په سریزه کښې لیکي:

«واڼي دا بندهٔ نادان مملو په عصيان يعني خانزاده شېرعليخان په خدمت د هوښيارانو روښن دلانو کښې په ډېر تواضع او نياز سره عرض د عاجزۍ په دا مضمون لري چې هر ګاه په مطالعه دکتاب د تواريخ مرصع په زېور د معنئ آراسته او ښائسته دی او په مجلس د تاريخ دانو خلقو کښې دګلو دسته دی. دی په معنئ کښې د دروکان دی او مصنف ددهٔ زمونږ نيکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب يعنی واړه نسب نامه په ښه تفصيل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخېل زمونږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بيان کړې ده په هسې عنوان سره چې بيا ورته حاجت د تقرير او تحرير نشته، لهٔ هغه مدت نه او س زمونږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او په دا منځ کښې زمونږ په خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل ـ قابل کسان په خپل ـ خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي ليکن چا دهغو نه په جمع کولو ددې تقرير او په کښلو ددې تحرير سعی کوښښ نهٔ دی کړی يعنی دا نسب نامه چې او س کښی شي هيچا کښلې نهٔ ده دا خو يو دا سبب معلومېږي چې په هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او د ننګ ـ ننګ تکليفات په منځ د دوی کښې راغلي وو. په سبب د هغو يوه کم فرصتي شوه، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمدخان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هریو کس لۀ مونږ په خواهش دخپل دوزگار دی . هرگاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو ددا رنګ حالونو لۀ هرڅۀ زیات وه . پس لۀ دا سبب په ډېر کوښښ اومحنت سره دانسب نامه جمع کړی شوه یۀ هسې مضمون سره چې انشاءالله لۀ ابتداء د خان مرحوم چې مصنف دکتاب دی تر مونږ پورې چې اووۀ اتۀ پېړۍ تېرې دي هېڅ قدربه پکښې تغیر او نقصان راغلی نۀ وي اوکۀ وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب لۀ سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی کۀ مونږ نۀ وو یقین دی چې پس لۀ مونږه به داکښل په طور د یادداشت باقي پاتې شي ... (د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شېرعلیخان پر نسب نامه سربېره نور ډېر تصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو يې کښل کول .

د شېرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ لۀ موضوع سره مربوط دالاندې مطالب ترلاسه کېږي :

۱- په هغه جدول کښې چې دختکو د رئیسانو فهرست

لهٔ ملک اکوړ خان نه بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان په برخه کښې وایي :

« د حکومت د پیل کال ۱۰۹۳ - د حکومت پای ۱۱۵۳ هق ، د حکومت دوره ٦۱ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه»

۲- د افضل خان خټک د زامنو په باب لیکي :

« محمد افضل خان چې زموږ په خاندان کښې په خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اتهٔ فرزندان عنایت کړي وُو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لهٔ یوې مورد ، محمد علیخان ، حسن علیخان لهٔ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لهٔ بلې مور . محمد اشرف خان لهٔ بیلې موره . محمد سعید خان لهٔ بیلې موره . په دوی کښې سعدالله خان مشر وهٔ او س په شهید خان سره مشهور دی ځکه چې د لبنکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وهٔ او ددهٔ ویاره وهٔ ، په سرای کښې شهید شوی دی »

۳- د کتاب په اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سردارۍ په باب لیکي :

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددهٔ وروړ بهرام دپلرنی ریاست دعوی وکړه) خوشحال خان د مشرۍ پګړۍ خپل نمسي افضل خان ته ور په سر کړه ..... محمد افضل خان یو پوخ سړی وُ ، ډېر کتابونه یې لیکلي وو - دهٔ ٦۱ کاله مستقل

حکومت و چلاوهٔ ، اتهٔ زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) لهٔ خپل پلار نه خپه شو . دځو ملا زمانو سره تیری ته ولاړ هلته یې د تیری ریاست جوړ کړ . د محمدافضل خان د وفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی .»

۴ـ نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره لهٔ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېري چې د نادرشاه او احمدشاه دوره ده (۶) .

پایلیکونه:

(۱) پهٔ دې برخه کښې دکاظم خان شیدا دوینا نمونې لهٔ کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، رااخیستل شوې دي . دتاریخي مادو د تثبیت لهٔ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او دکاظم خان شیدا د دیوان دخطي نسخو پهٔ باب معلومات ز ما لهٔ « پښتو نسخې ـ د پښتو نخوا او دنیا پهٔ کتابتونونو کښې » قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروابناد استاد کامل مومند لهٔ چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) د سکندر خان خټک ددې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه ددهٔ د دیوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو ټولنې پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي .

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي ، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه .

(۴) د دې کتاب اقتباس د اروا ښاد استاد کامل مومند له " ۱۳۳۰ " نومي کتاب نه شوی دی ، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه .

(۵) دا متن هم د اروا ښاد استاد کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي ، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه .

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو سټېټ محترم پردل خان خټک را سپارلې وُ چې قلباً مننه ترې کوم .

O

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتيجه

د اشفاق طمعه به څهٔ کړي لهٔ اخوانه
نتيجه يې ورکړه دي لهٔ کنعانه

د تېرو سندو اټکلونو او روايتونو، شکونو او ګمانونو او لاسوندونو د څېړنې، تنقيد او جاج په نتيجه کښې د کاظم خان شيدا د ژوندانه په لنډ ډول داسې جوړولای او ترتيبولای شو:

د شيدا نوم «محمد کاظم» (۱) تخلص «شيدا» (۲) په قام «افغان خټک» (۳) د خان د «خاندان (۴) خانزاده د خوشال خان خټک کړوسی، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان خټک زوی وُ (۶) په سرای او افضل آباد

کبنې يې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کبنې له حپل پلار تر نر

څخه د هندوستان پر دېس شو او په دې توګه يې د سرداری

په سر پښتو شوو او پښتو نکو پښتو ته شا کړه (۸) .

دده پلار افضل خان خټک د ۱۰۷۴ - ۷۵ هـ ق کال شا او خوا

زېږېدلی و (۹) ، په ۱۰۹۲ هـ ق کال کبنې يې چې پلار اشرف خان

هجري د مغولو له خوا زنداني شو . خوشال خان خټک سرداري

بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونه منله او د بهرام تر

منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال د ختکو سردار شو (۱۰) او تر

۱۱۵۳ هـ ق کال پورې يې داورنګ زېب او د هغه د اخلافو د

حکومت په دوره کبنې سرداری ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر

سرداری وروسته يې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او

د مرګ نېټه يې نا معلومه ده (۱۲) .

د افضل خان خټک د ولادت په باب د سکندر خان خټک له

دې زېږي څخه چې په اشرف خان يې کوي :

«بهادر خان» «صيف خان» لمسي دې کله کل دي

خدای دې دوازه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

څرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۴ کال وړاندې يعنی د خان

او سرداری تر پيليدو مخکښې وادۀ کړی و او داوخت د

دوو ماشومانو پلار و .

ښکاري افضل خان خټک د ۱۶ کلنی ۱۷ کلنی په سر

وادهٔ کړی وي او دایوه عادي خبره ده ځکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نیوکښې اولادونو ته لهٔ ځوانېدو سره سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې په خپله هم خپل زوی محمد علیخان ته ترېنځلس کلنۍ وړاندې د محبت لور غوښتې وه (۱۴) او تر ۱۱۳۵ هق کال وړاندې یې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شاو خوا وادهٔ کړی وُ (۱۵). دهٔ پهٔ ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د "بهادرخان" او "صیف خان" پهٔ نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان پهٔ تاریخ مرصع او مجمع الانساب کښې نهٔ دی یاد شوی بنایي پـهٔ ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صیف خان" د "سیف الله خان" او "سیف خان" پهٔ نامه شته چې پهٔ ۱۱۱۹ هق کال یې دلا چې پوځدار تاکلی دی (۱۷) او هم یې بل زوی د محمد سعید خان پهٔ نامه دی چې دې یې هـم پهٔ ۱۱۲۹ ه ق کال د لاچې پوځدار تاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه د یوې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا افضل خان ختک دوې لاولده بیبیانې درلودې چې یوه بي بي آیسه نومېده او بله د بي بي نېکبختې ورېږه وه . بنایي دا وخت یې لومړۍ مېرمن مړه شوې وي ، دی د بي بي نېکبختې پهٔ تینګار او ملتیا فقیرجمیل بېګ ته د زوی د غوښتلو لهٔ پاره دعا ته ورځي ، هغه زیری ورکوي چې : نېکبختې ته به یو زوی غواړې ما فی الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد علي او محمد حسن د بي بي آیسې له نسه په ۱۱۱۵- او- ۱۱۱٦ هـ ق کلونو کښې یو په بل پسې پیدا شول خو د دوهې بي بي بي څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې کال (۱۱۱٦) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او په همدې کال ومړ :

چون رفت از جهان این کرامت خدیو

بجز "ق" آمد ز عالم " غـــــریـــو "

(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

لهٔ افضل خان خټک کره په ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او په ۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان مور (بي بي آیسه) په ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات پکښې راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ لري او داهم د نورو پېښو پهٔ ترځ کښې پهٔ ضمني ډول یاد شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه (۱۱۵۳ هـ ق) پورې ددهٔ پهٔ باب غږېږي لیکي چې دهٔ لهٔ پنځو ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم خان لهٔ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لهٔ بلې موره ،

عبید خان او محمد عماد خان لهٔ بلې مورې ، محمد اشرف خــان لهٔ بېلې مورې او محمد سعید خان لهٔ بلې مورې (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب پهٔ پېښو کښې تناقض لږ دی. د تاریخ مرصع پهٔ قول پهٔ ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې لهٔ یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزیر پېل خود بلې اولاد نهٔ ؤ . دهٔ دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې پهٔ ۱۱۱۹ ـ و بل پهٔ ۱۱۲۹ هق کال د لاچې پوځداران تهاکلي وو - د سکندر خان پهٔ وینا سیف الله خان د اشرف خان ترېندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۲ هق کال د محرم تر ۴ وړاندې زیږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې لهٔ بلې ماینې یا نورو ماینو څخه وو ، همداراز پهٔ تاریخ مرصع کښې د اسدالله خان او محمد اشرف خان د مینډو د یادولو ضرورت نهٔ دی پېښ شوی (۲۴) خوکوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سیف الله خان ، محمد سعید خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسدالله خان او محمد اشرف خان را غلي (۲۵) خو پهٔ مجمع الانساب کښې د سیف الله خــان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي پهٔ نوم راغلی ، اسدالله خان د سعدالله خان پهٔ نوم راغلی خو پهٔ حاشیه کښې اسدالله هم ورسره شته (یعنې دی پهٔ دواړو نومونو یادېدهٔ)

کاظم خان، عبید خان او محمد عمار خان نوي نو سو نه دي چې تاریخ مرصع یې نهٔ یادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر ګڼل شوی چې داسمه نهٔ ده اما څرنګه چې سرداري دهٔ ترلاسه کړې نوشیرعلیخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲٦) همدا راز عبید خان بنایي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شیدا دخپل دیوان نسخه ددهٔ پهٔ لاس محمدي صاحبزاده ته لیږلي ده (۲۷).

څرنګه چې تاریخ مرصع تر ۱۱۳٦ هق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان خټک ژوند یقیني کوي نوځکه پهٔ دې موده کښې ددهٔ د زامنو پیدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره ده چې پهٔ دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړ وي یې.

پهٔ روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵ - ۱۱۴۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي، پهٔ دې برخه کښې نهٔ ماتوونکي او نهٔ زیات روښانوونکی سند نهٔ شته نوځکه همدا اټکل پهٔ دې برخه کښې تر اوسه یوبنهٔ اټکل ښکاري شو.

کومه مرثیه چې د کاظم خان شیدا پهٔ دیوان کښې د دهٔ د والد پهٔ نوم چاپ شوې، سمه نهٔ ده، دا او ورپسې

قطعه يې د « والدې » په مړينه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم دده د بېتونو د جوړښت او بشپړتيا په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸) .

همدا راز د مجمع الانساب د ليکني له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹ هق کال شا او خوا زېږېدلی او هم څرنګه چې د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا دده د مور يادونه نشته نو دده له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ - ۱۱۱۸ هق کلونو په موده کښې اټکلولای شو ، که د اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ يا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت يې د ۱۱۰۰ هق کال شا او خوا ګڼلای شو او که د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰ هق کال زېږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹ هق کال چې وفات شوې او کاظم خان شيدا يې دوې مرثيې ويلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه ، چې دا عمر هم له طبيعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شيدا د ديوان ددې مرثيو نتيجه به دا وي چې دا دواړې قطعې دهٔ د خپلې مور په مړينه ويلې دي .

که څهٔ هم اسدالله خان د شيدا سکه ورور وٴ (۲۹) خوله يې خوا د دهٔ له سرداری او جاګير سره مينه نهٔ وه

اوله بله پلوه د خانۍ او سردارۍ په سر د دوی کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه ده په ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو، ده پښتو ته د ده په دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې چې د ده ورور اسدالله خان د ده د وراره لښکر خان په لاس ووژل شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او ځوړولی دی :

له حبِ جاهه په زړه کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرمې خوړلی د شیرین ورور دی
له زندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب، د نقشبندیه طریقې صوفي (۳۳)، دیندار او پرهېزګاره انسان ؤ (۳۴)، واده یې نه ؤ کړی او په کومه قطعه کښې یې چې د «قرهٔ عین» په مړینه اوښکې تویې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده ځکه دا د ده زوی نه بلکې زوی خوانده یې ؤ چې د دسرېږه (مصرع) د «بدان» کلمه صراحت پرې کوي . یعني : زما د سترګو کسې یې وبوله!

د شیدا شعر او شاعري په پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور داليکنه
يې نه داسې څوک راغلی نه به راشي حتی په فارسي
کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کۀ کامل صاحب مبالغه
او غلو هم کړې (۳۶) ددۀ د انفراديت په برخه کښې دېره
مبالغه نه ښکاري .

شيدا د نواب محمد فيض الله خان په عهد کښې د
مياشتې د زرو روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پايه
خپل يلرنۍ ټاټوبي ته نه دی راستون شوی

د شيدا د مړينې تاريخي ماده د "دل نظير" =
(۱۱۹۴ هـ ق) په توروکښې نعښتې ده چې يوه ناپېژندن
شوی کابلی شاعر ويلې ده (۳۸) او داخبره تر څو چې
ماتوو نکی سند پیدا نه شي او تر دې کال وروسته ددۀ
د ژوند نوې نخښې نښانې و نه موندلې شي ، دمنلو
وړ ده

په پای کښې زۀ د لوی عالم استاد کامل مومند
روح ته دعا کوم ځکه کۀ دوی په دې موضوع کښې عالمانه
شکلونه او پکوبه نۀ وای کړې زما به ددې ليکنې لور
ته پام نۀ وُ اوښتی او دا رساله به نۀ وه کښل شوې .

پاڅلیکونه:

(۱) د دیوان سریزه، د دهٔ پهٔ خپل قلم .

(۲) همدا سریزه .

(۳) همدا سریزه .

(۴) دیوان، د پښتو د شعر حسب حال، ۱۴ مخ .

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادگار، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله، ۲۰۶ مخ .

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه .

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۹) دا اټکل د سکندر خان ختک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلو کلو کم و زیات ګڼي، کولای شو. د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي دی. را غلی او د لیکوال د دوهم توک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی، او هم افضلخان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پیښو پهٔ ترڅ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلو بښي.

(۱۰) دا موضوع په تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک په تفصیل لیکلې ، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه .

(۱۱) مجمع الانساب ، د خانزاده شیرعلیخان ، قلمي نسخه .

(۱۲) همدا اثر .

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک ، ادبي ستوري ۲ ، ۳۵۴ مخ .

(۱۴) تاریخ مرصع ، ۴۰۸ مخ .

(۱۵) تاریخ مرصع ، ۴۴۱ مخ .

(۱۶) د سکندر خان لیک .

(۱۷) تاریخ مرصع ، ۳۸۵ مخ .

(۱۸) تاریخ مرصع ، ۴۱۳ مخ .

(۱۹) تاریخ مرصع ، ۶۰۳ مخ .

(۲۰) په تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ډبره .

(۲۱) تاریخ مرصع ، ۴۱۷ مخ .

(۲۲) تاریخ مرصع ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ مخ .

(۲۳) مجمع الانساب ، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي .

(۲۵) تاریخ مرصع ، بېلا بېلې برخې .

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه ، د شیدا په خپل قلم .

(۲۸) وګورئ د دهٔ د دیوان خطي او چاپي نسخې

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) مونږ لهٔ دیوانه سره په دې خبرې کښې کافي نمونې ورکړې دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) دیوان .

(۳۳) دیوان . د دهٔ د خپل قلم سریزه .

(۳۴) تذکرهٔ انتخاب یادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور، دارواښاد کامل، د ۱۶۳۰ کتاب په حواله، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکرهٔ کاملان رامپور، دیاد شوي کتاب په حواله .

(۳۶) استاد کامل ، ۱۶۳۰ نومی کتاب ، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، دارواښاد کامل د یاد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ په حواله .

(۳۸) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د استاد کامل په حواله .

نوملیک

د وګړیو، ځایونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

> په دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته دستوری * نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م»، او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزاد خان : ٦١
آیسه، بي بي : ٦٣، ٨٢، ٨٣
احمد (پاک) : ٢٨
احمد شاه : ٧٨
ادارۀ اشاعت سرحد : (م) ٦
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ٢٣
ادبي ستوري (ک) : ٧٩، ٨٩، ٩٠
اردو (ژبه) : ٧٠، ٧٤، ٧٧
اسدالله خان : ٣، ٤، ٩، ١٠، ١٣، ١٤،
٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٨، ٨٣، ٨٤،
٨٦، ٨٧.
اسلام خان (خانصاحب) : ٥١
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ٥١، ٥٢، ٧٨، ٩٤
اشرف خان : ب، ١، ٣، ٩، ١١، ١٥، ١٦،
١٨، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٧،
٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٤، ٨٩
افریدي (ن) ٥٩
* افضل آباد (باغ) : ١٤، ٢٩، ٥٣، ٦٦، ٨٠
افضل خان ختک : ب، ١، ٣، ٧ تر ٢٣، ٥٣
٥٥ تر ٥٧، ٦٢، ٦٣، ٦٧ تر
٦٩، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٨٠ تر ٨٦،
٨٩، ٩٠

افغان (ن) : ٢٦، ٢٧، ٨٠
* افغانستان : ١، ٢
افغاني (ن) : ١، ١٢، ١٨، ٢٣، ٢٦، ٢٧
اکوړخان (ملک) : ٧٥، ٧٧
* اکوړی : ٤٤
الله داد خان خوېشکي : ٥٦
الله نور : ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
امیرخان : ٥٥، ٥٦، ٦١
انوارالحق (ډاکټر) : ٢، ٤٥، ٤٦
اورنګ زیب : ٧٧، ٨١
* ایران : ٧٢
* باجوړ : ٣٨
بادشاه (اورنګ زیب) : ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩
بادي : ٥٧
* بدخشان : ٢٧
بریټش موزیم (م) : ٤٩
* بریلی : ٣١
* بګرامي : ٦١
* بنګاله : ٣١
بهادرخان : ٦٩، ٨١، ٨٢
بهادر شاه : ٧٧
بهرام : ٩، ١٥، ٥٥ تر ٦٢، ٧٧، ٨١

بېنوا عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۰
پردل خان خټک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور.
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو (ژبه): الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکېډېمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نسخې د پښتونخوا او دنیا په کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۲، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادگار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تري بولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* توتکی: ۶۸
* تیراه: ۳۰

* تپری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (باچا): ۳۵، ۴۶
* جمرود: ۵۶
* جیناکړ: ۶۲، ۶۵
دچاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* خلوزي: ۶۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشال خان خټک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۶۰ تر ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
خټک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان خټک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶، ۱۸ تر ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ۶۰، ۶۵

* دکن : ۶۹
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ۲۵
دیوان د سکندر خان (ک) : ۷۸، ۷۹
دیوان (د کاظم خان) ۵، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷،
۲۵، ۲۹، تر ۳۰، ۳۴، ۴۲، ۴۴،
۴۵، ۴۸، ۴۹ تر ۵۲، ۷۲، ۷۳، ۸۵
تر ۸۷، ۸۹ تر ۹۱
دیوان کاظم خان شیدا (د همیش) (ک) : ۲، ۶
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکټر انوار الحق) :
۲، ۶
راجه رام سنګه : ۵۶
راجه نول رای : ۷۲
* رامپور : ۴، ۵، ۱۴، ۳۱، ۷۱
راورټي : ۱، ۱۲، ۱۷ تر ۱۹، ۲۳، ۴۹
رای مان سنګه دیوان : ۶۱
رحمت خان، حافظ : ۵۲
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ۴، ۵، ۶
رښتین، پوهاند صدیق الله : ۲، ۶، ۱۱، ۱۵ تر
۱۷، ۱۹ تر ۲۱، ۲۳، ۴۸
رضا همداني : ۲، ۶
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ۲۶، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۹ تر ۴۲
روهي ادب (ک) : ۳، ۶
ریاست سوات کتب خانه (م) : ۵۰، ۷۲
زنځیري (لیک دود) : ۴۶
* سرای : ۵، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۷ تر
۳۱، ۴۴، ۵۳، ۵۶، ۵۷، ۶۴، ۶۵
۷۷، ۸۰
سردار خان : ۷۴
سرفراز خان : ۴۸
سرور خان : ۷۴
* سرو میله : ۵۳، ۵۸
* سرهند شریف : ۴، ۵
سعادت خان : ۷۴
سعدالله خان : ۷۷، ۷۸، ۸۳ تر ۸۵
سعید خان : ۱۲، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۸۴
سکندر خان خټک : ۶۶، ۶۷، ۷۸، ۸۱،
۸۴، ۸۹، ۹۰
سلیم : ۷۲
سلیمان : ۳۶
* سمه : ۳۸
* سوات : ۳۸
سید پهولا : ۵۶
سید علي محمد خان نواب : ۷۱، ۷۲
سیف الله : ۱۲، ۱۳، ۲۰، ۶۳، ۶۴، ۸۲، ۸۴
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مار : ۶۷
* شاهجهان آباد : ۵۰، ۵۱
شاهداد خان : ۷۴
* شکی : ۵۴
شوق حافظ احمد علي : ۷۱
شوکت بخارایي : ۷۲
شهامت خان : ۵۶
شهباز خان (د خوشال بابا کړوسی) : ۷۴
شهباز خان (د محبت پلار) : ۶۴
شهید خان (سعدالله خان) : ۷۷
* شیخ جیو (زیارت) ۵۸
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ا تر ۳۹،
۴۱، ۴۲، ۴۴ تر ۴۶، ۴۸ تر ۵۴، ۷۰ تر
۷۴، ۷۷، ۷۸، ۸۰، ۸۳، ۸۵ تر ۹۰
* شیدو : ۶۵
شیرعلي خان : ۷۴ تر ۷۶، ۸۵، ۸۹، ۹۰
شیر محمد خان ګنده پور : ۱، ۹، ۱۹
* ښنایي پور : ۵۴
ښوونې او روزنې وزارت (م) : ۶
صائب تبریزي : ۷۲
* صوبه سرحد : ۲
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ۶۹، ۸۱،
۸۲
طائر، پروفیسر محمد نواز : ۳، ۶
ظفر خان : ۶۱

عابد خان (د خوشال خان زوی): ٥٨
عابد خان (د شیدا ورور) : ٨ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٨ تر ٢٠ ، ٤٢ ، ٤٣ ، ٥٨ ، ٨٥
عبید خان : ٧٧ ، ٨٤ ، ٨٥
عثمان ، ملا : ٥٧ ، ٥٨
* غالي ډېر : ٥٦
غلام معصوم (پیر) : ٥
غني کشمیري : ٧٢
فارسي (ژبه) : ٧١ ، ٧٢ ، ٧٤ ، ٨٨
فارغ بخاري : ٢ ، ٦
فتح الله : ٨ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٨ ، ٢٠ ، ٢١ ، ٤٩
فرهنګ ژبان و ادبيات پښتو (ک) : ٢ ، ٦
فقیر جمیل بېګ : ٦٣ ، ٨٢ ، ٨٣ ، ٩٠
فیض الله خان ، نواب : ٤ ، ٧١
فیض علي : ٥٠ ، ٧٣
قاسم بېګ : ٥٠ ، ٧٣
* کابل : ٢ ، ٥ ، ٦ ، ٢٣ ، ٥٥ ، ٦١ ، ٦٧ ، ٧٨ ، ٧٩
کابل پوهنتون (م) : ١١ ، ٢٣
کابلي شاعر : ٧٣ ، ٨٨
کادي : ٥٧
کاظم (د سرای یوبد شاعر) : ٤٤
د کاظم شیدا دیوان (د پېښور) (ک) : ٢ ، ٦ ، ٧٨
کاکاخیل ، میا تقویم الحق : ١٤
کامل ، استاد دوست محمد خان مومند : ج ، ٢ ، ٣ ، ٥ ، ٧ ، ٩ تر ١٥ ، ١٩ ، ٢٢ تر ٢٤ ، ٤٨ ، ٥١ ، ٧٨ ، ٧٩ ، ٨٨ ، ٨٩ ، ٩١
* کټهېر : ٣٠ ، ٣١
د کراچۍ ملي موزیم (م) : ٥١
* کرپه : ٦١
* کشمیر : ٤ ، ٦٧
کلید افغاني (انګلیسي ژباړه (ک) : ١ ، ١٨ ، ١٩
* کمایون (غر) : ٧٢
* کنعان : ٣٢ ، ٨٠
* کوز تاکال : د
ګلشن روه (ک) : ٥ ، ٦
* ګوالیر (قلا) : ٥٩ ، ٦٠
ګوهر : ٦٩
* لاچۍ : ١٣ ، ٥٨ ، ٦٣ تر ٦٥ ، ٨٢ ، ٨٤
* لشوره : ٥٩ ، ٦٠
لبنکر خان : ٧٧ ، ٨٧
* لنګر کوټ : ٥٦
لوی خان (خوشال خان) : ٥٨ ، ٥٩
مجمع الانساب (ک) : ٧٤ تر ٧٦ ، ٧٨ ، ٧٩ ، ٨٢ تر ٨٦ ، ٨٩ تر ٩١
محبت خان ، ٦٤ ، ٨٢
محمد ارباب ، ملک : ٦١
محمد اشرف (د افضل خان زوی) : ١٣ ، ٢١ ، ٦٤ ، ٦٥ ، ٧٧ ، ٨٢ تر ٨٤
محمد افضل خان : ٧٥ تر ٧٨ هم وګ : افضل خان خټک .
محمد حسن : ١٣ ، ٢١ ، ٦٣ تر ٦٥ ، ٨٣ ، ٨٤
محمد سعید خان : ٦٣ ، ٦٤ ، ٧٧ ، ٨٢ ، ٨٤ هم وګ : سعید خان
محمد عابد : وګ : عابد خان .
محمد علي خان : ١٠ ، ١٣ ، ٢١ ، ٦٣ تر ٦٥ ، ٧٧ ، ٧٨ ، ٨٢ تر ٨٤
محمد عماد خان : ٧٧ ، ٨٤ ، ٨٥
محمد فیض الله خان ، نواب ؛ ٨٨ هم وګ : فیض الله خان .
محمدي صاحبزاده : ٥ ، ٤٢ ، ٨٥
مرهټه (ن) : ١٠
مغل (ن) : ٥٨ ، ٦٢ ، ٦٨ ، ٨١
ممریز خان : ٦١
میاعمر : ٥٢
میا غلام حیدر اخونزاده : ٥٠ ، ٧٣
میا محمد : ٤٩
میا محمد عمر ، ٤٢ هم وګ : میا عمر .

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر مینایي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادر شاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ۶۵
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴
نقشبندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوښهر : ۵۳
نېکبخته، بي بي : ۶۳، ۸۲
* نیلاب (غابني) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولی : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱۶، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ : اشرف خان .
همېش خلیل : ۲، ۶، ۴۵، ۴۶، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندو بار : ۳۱
* هندوستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هیوادمل، زلمی : ۲، ۶
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۶۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۵، ۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

ARIC
B
1.237
RAF
5561

امان

د امان کتاب لخپرونو ټولنه

پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library